

**Թափանցիկության
և քաղաքացիների մասնակցության
ձեռնարկ.
ՀԱՅԱՍՏԱՆ**

Եվրոպայի խորհուրդ

*Օրհգիսալ՝
Handbook on Transparency and Citizen
Participation in Armenia (անգլերեն)*

Ներկայացված տեսակետները պատկանում են հեղինակներին և կարող են չարտացոլել Եվրոպայի խորհրդի պաշտոնական տեսակետները:

Քաղվածքների վերարտադրությունը (մինչև 500 բառ) թույլատրվում է՝ բացառությամբ առևտրային նպատակների, եթե պահպանվում է տեքստի ամբողջականությունը, հատվածը չի օգտագործվում համատեքստից դուրս, չի տալիս թերի տեղեկատվություն կամ չի մոլորեցնում ընթերցողին տեքստի բնույթի կամ բովանդակության վերաբերյալ: Աղբյուրը միշտ պետք է ընդունվի հետևյալ կերպ՝ «© Եվրոպայի խորհուրդ, հրատարակության տարի»: Փաստաթղթի ամբողջ կամ մասնակի վերարտադրմանը/ թարգմանությանը վերաբերող բոլոր մյուս հարցումները պետք է ուղարկվեն Եվրոպայի խորհրդի հաղորդակցությունների բաժնին (F-67075 Strasbourg Cedex կամ publishing@coe.int).

Այս հրատարակմանը վերաբերող բոլոր մյուս հարցերը պետք է ուղարկվեն Եվրոպայի խորհրդի Տեղական և տարածքային իշխանությունների կոնգրեսին:

Եվրոպայի խորհրդի Տեղական և տարածքային իշխանությունների կոնգրես F-67075 Ստրասբուրգ
Ֆրանսիա
Էլ-հասցե՝ congress.adm@coe.int

Կազմի ղեկայն և Էջադրում՝ RGOLI

© Եվրոպայի խորհուրդ, Նոյեմբեր 2020
(2-րդ հրատարակություն)

Երախտագիտության խոսք

Հայաստանի համար *Թափանցիկության և քաղաքացիների մասնակցության ձեռնարկը* մշակվել է Եվրոպայի խորհրդի կողմից (2015-2017) Հայաստանում, Ադրբեջանում, Վրաստանում, Մոլդովայում, Ուկրաինայում և Բելառուսում «Տեղական ինքնակառավարման մարմինների գործունեության ամրապնդում» տարածաշրջանային ծրագրի շրջանակներում: Այս նախագիծը իրականացվել է 2015-2017 թթ.-ին Եվրոպայի խորհրդի և Եվրոպական միության «Համագործակցություն հանուն լավ կառավարման» ծրագրի շրջանակներում:

Սույն նորացված հրատարակությունը կազմվել է Թրանսփարենսի ինթերնեշլ հակակոռուպցիոն կենտրոնի կողմից: Ընդհանուր համակարգումն իրականացրել է Եվրոպայի խորհրդի տեղական և տարածքային իշխանությունների կոնգրեսի քարտուղարության համագործակցությունների և արտաքին հարաբերությունների բաժինը:

2020թ.-ի դրությամբ մշակվել են թվով հինգ ձեռնարկներ Ալբանիայի, Հայաստանի, Վրաստանի, Մոլդովայի Հանրապետության և Ուկրաինայի համար, որոնցից յուրաքանչյուրում հաշվի են առնվել տվյալ երկրի առանձնահատկությունները: Ձեռնարկների նպատակն է պահպանել և ներկայացնել Եվրոպայի խորհրդի տեղական և տարածքային իշխանությունների կոնգրեսի կողմից իրականացվող համագործակցության ծրագրերի ընթացքում քաղաճ դասերը և լավագույն փորձը:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԱԽԱԲԱՆ	5
Ձեռնարկի ՆՊԱՏԱԿԸ ԵՎ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ	6
ԳԼՈՒԽ 1 ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԷԹԻԿԱՆ ԵՎ ՀԱՇՎԵՏԿՈՂԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ	8
1.1. ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՄԱՏԵՔԱՏ	9
1.2. ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՄԱՏԵՔԱՏ	10
1.3. ԷԹԻԿԱՅԻ Ա ՄԱՍՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՎԱՐՔԱԳԾԻ ԿԱՆՈՆԱԳՐՔԵՐ	10
ԳԼՈՒԽ 2 ԿՈՌՈՒՊՏԻՈՆ ՌԻՍԿԵՐ	14
2.1. ԿԱՇԱՌԱԿԵՐՈՒԹՅՈՒՆ	15
2.2. ՇԱՅԵՐԻ ԲԱԽՈՒՄ	16
2.3. ՇՈՐԹՈՒՄ	18
2.4. ԽԱՐԴԱԽՈՒԹՅՈՒՆ	20
2.5. ԿԼԻԵՆՏԵԼԻՉՄ	22
ԳԼՈՒԽ 3 ԹԱՓԱՆՑԻԿՈՒԹՅՈՒՆ.....	24
3.1. ՏԵՂԵԿԱՏԿՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍԱՆԵԼԻՈՒԹՅՈՒՆ.....	24
3.2. ԲԱՑ ՏՎՅԱԼՆԵՐ	27
3.3. ԲԱՑԱՀԱՅՏՈՒՄ. ԱԿՏԻՎՆԵՐԻ ԵՎ ՇԱՅԵՐԻ ԲԱԽՄԱՆ ՀԱՅՏԱՐԱՐԱԳՐՈՒՄ	29
3.4. ԱՐՏԱՔԻՆ ԱՈՒԴԻՏ	32
ԳԼՈՒԽ 4 ԶԱՂԱՔԱՑԻՆԵՐԻ ՄԱՍՆԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ.....	33
4.1. ԲՈՂՈՔՆԵՐԻ ՄԵԽԱՆԻՉՄՆԵՐ	34
4.2. ԶԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀՐԱՊԱՐԱԿԱՅԻՆ ՄՇԱԿՈՒՄ	35
4.3. ՄԱՍՆԱԿՑԱՅԻՆ ԲՅՈՒՋԵՏԱԿՈՐՈՒՄ	37
4.4. ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԽՈՐՀՐԴԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ	39
4.5. ՀԱՆՐԱԳՐԵՐ.....	41
ԳԼՈՒԽ 5 ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ.....	44

Նախաբան

Իշխանությունները կարող են արդյունավետ գործել միայն այն դեպքում, եթե նրանք վայելում են քաղաքացիների վստահությունը: Տեղական ինքնակառավարման մարմինները, քաղաքապետարանները և այդ կառույցներում քաղաքացիական ծառայություն իրականացնողները կարևոր դեր են խաղում վստահության ու մասնակցային որոշումների կայացման գործում, քանի որ նրանք ունեն որոշակի ազդեցություն իշխանության ռեսուրսների բաշխման վրա, միջանկյալ դեր են խաղում պետական իշխանությունների և քաղաքացիների հարաբերություններում և քաղաքացիների ու նրանց ընտրած ներկայացուցիչների միջև առաջնային օղակն են: Իշխանությունների և տեղական ինքնակառավարման մարմինների պրոֆեսիոնալիզմն ու օրինավորությունը և նրանց թափանցիկ, պատասխանատու և հաշվետու գործելու կարողությունը, անկասկած, կհանգեցնեն նրան, որ քաղաքացիներին մատուցվեն առաջադեմ, ազնիվ և արդար ծառայություններ: Ուստի տեղական և մարզային ընտրված ներկայացուցիչները պետք է օրինակ ծառայեն հասարակական էթիկայի, թափանցիկության և մասնակցային որոշումների կայացման ոլորտներում:

Այնուամենայնիվ, մենք չենք կարող անտեսել այն փաստը, որ տեղական իշխանությունները, ինչպես ցանկացած հանրային իշխանություն, հակված են կոռուպցիայի, որը մեծ սպառնալիք է ժողովրդավարական հաստատությունների լեգիտիմությանը, ինչպես նաև վստահության այն աստիճանին, որը քաղաքացիներն ունեն իրենց ներկայացուցիչների հանդեպ: Վտանգները, ինչպիսիք են թափանցիկության պակասը և թույլ հանրային էթիկան, կառավարման բոլոր մակարդակների խնդիրներ են: Դրանք ազդում են քաղաքացիների, իշխանությունների և բիզնեսի ու դրանց մատուցած հիմնական ծառայությունների համընդհանուր հասանելիության և տեղական զարգացման վրա: Կոռուպցիայի դեմ պայքարը տեղական և մարզային իշխանությունների և նրանց գործընկերների համար պետք է լինի գերակա երկարաժամկետ առաջնահերթություն: Համաձայնեցված կանխարգելիչ գործողությունները կարևորագույն նշանակություն ունեն տնտեսական աճին նպաստելու, կենսական պայմանները բարելավելու և քաղաքացիների վստահությունը մեծացնելու գործում:

Իշխանության ապակենտրոնացումը տեղական ինքնակառավարման որակը դարձնում է ավելի որոշիչ: Ուստի կոռուպցիայի դեմ քրեական օրենքի նախապատրաստման գործընթացի հետ մեկտեղ կարևոր է նաև նպաստել հանրային էթիկայի, թափանցիկության և մասնակցային որոշումների կայացմանը կոռուպցիայի ռիսկերը նվազեցնելու և տեղական ու մարզային իշխանությունների նկատմամբ քաղաքացիների վստահությունը բարձրացնելու համար: Եվրոպայի խորհրդի Տեղական և տարածքային իշխանությունների կոնգրեսը մեծ քայլ կատարեց էթիկական կառավարման սկզբունքները խթանելու ուղղությամբ՝ 1999 թ.-ին ընդունելով Վարքագծի եվրոպական կանոնագիրը տեղական և տարածքային ընտրված ներկայացուցիչների քաղաքական բարեվարքության վերաբերյալ: Վերջերս խորհրդատվական խումբը վերանայեց սույն կանոնագիրը, և այն 2018 թ.-ի նոյեմբերին ընդունվեց որպես Տեղական և տարածքային կառավարման մեջ ներգրավված բոլոր անձանց վարքագծի եվրոպական կանոնագիրը: Նորացված տեքստը պարունակում է նոր մարտահրավերներ, այդ թվում՝ հաղորդակցության նոր ձևերը, թվային տեխնոլոգիայի ազդեցությունը, անձնական տվյալների գաղտնիությունը: Այն նաև ընդլայնում է ազդեցության շրջանակները տեղական և մարզային կառավարման մակարդակներում ներառելով ոչ միայն ընտրված պաշտոնյաներին, այլև բոլոր դերակատարներին: Կոնգրեսը պարտավորվում է տեղական և տարածքային մակարդակներում խթանել էթիկայի և թափանցիկության աստիճանի բարձրացումը՝ որպես տեղական և մարզային ժողովրդավարության որակի բարելավման կարևոր բաղադրիչ, որը 2017-2020 թվականների հիմնական առանձնահատկություններից մեկն է: Այդ նպատակով այն սահմանել է «Էթիկան և թափանցիկությունը տեղական և մարզային մակարդակներում» իարցը՝ որպես 2016 թ.-ի երկու լիազումար նիստերի քննարկման թեմա, և 2016 թ.-ի հոկտեմբերին ընդունել է «Գործողությունների ճանապարհային քարտեզ՝ կոռուպցիան կանխարգելելու և տեղական ու մարզային մակարդակներում հանրային էթիկայի մակարդակի բարձրացմանը նպաստելու համար»: Այս ճանապարհային քարտեզի նպատակներից մեկն է խորացնել մեր իմացությունը տեղական և պետական մակարդակներում գոյություն ունեցող կոռուպցիոն տարբեր ռիսկերի և ձևերի վերաբերյալ: Այդ հեռանկարով համագումարը վերջերս որդեգրել է քաղաքականություն ընտրական քարոզարշավների

ընթացքում վարչական ռեսուրսների չարաշահման, ինչպես նաև պետական գնումների ոլորտում կոռուպցիայի կանխարգելման վերաբերյալ և հիմա պատրաստում է զեկույցներ շահերի բախման, ազդարարների պաշտպանության, անձնակազմի հավաքագրման, թափանցիկության ու բաց կառավարման վերաբերյալ:

Ի նշան այս խնդիրը լուծելու իր քաղաքական որոշման՝ Կոնգրեսը նշանակել է երկու խոսնակի՝ նպաստելու հասարակական էթիկայի մակարդակի բարձրացմանը և տեղական ու պետական մակարդակներում կոռուպցիայի կանխարգելմանն ուղղված գործողություններին: Նրանք են պարոնայք Էնդրյու Դոուսոնը և Անդրեաս Գալստերը: Կոնգրեսի՝ 2017 թվականին տեղի ունեցած 33-րդ համագումարի ընթացքում երիտասարդների ներգրավումը և բաց կառավարումը դարձան կոռուպցիայի դեմ պայքարի առաջնային հեռանկար: Սա կոռուպցիայի կանխարգելմանն ուղղված համապարփակ և երկարաժամկետ մոտեցում է, որը ներառում է Կոնգրեսի համատեղ գործունեությունը: Սրա պարզ օրինակ է այս ձեռնարկը, որը հստակ վկայում է վերոնշյալը գալիք տարիների առաջնային գործունեություն դարձնելու մեր մտադրության մասին:

Հանրային կառավարման ոլորտում քաղաքացիների վերաբերմունքն ու ակնկալիքները փոխվում են: Մենք ականատես ենք լինում, թե ինչպես է աճում անվստահությունը պետական կառույցների և դրանց ներկայացուցիչների հանդեպ: Այս առումով վարքագծի ստանդարտների կիրառման և համապատասխանեցման արդյունավետ մեխանիզմները կարևոր են պետական կառավարման նկատմամբ վստահության վերականգնման համար: Կոռուպցիայի կանխարգելումը, դրա ռիսկերի նվազեցումը և բոլոր մակարդակներում արդյունավետ, հաշվետու և թափանցիկ մեխանիզմների զարգացումը արդար և ներառական հասարակությունների հիմնական բաղադրիչներն են:

Այս ամենը նկատի ունենալով՝ *Հայաստանում թափանցիկության և քաղաքացիների մասնակցության վերաբերյալ* այս ձեռնարկն ուղղված է տեղական իշխանություններին, քաղաքապետներին, ավագանու անդամներին և քաղաքացիական ծառայողներին՝ նրանց գյուղերում և քաղաքներում տեղական կառավարման որակի բարելավմանը աջակցելու նպատակով: Ձեռնարկը տեղական իշխանություններին կտրամադրի թափանցիկության և քաղաքացիների մասնակցության վերաբերյալ գործնական ցուցումներ, կսահմանի համապատասխան միջազգային ստանդարտները և ազգային օրենսդրությունը, ինչպես նաև կներկայացնի նախադեպային իրավունքի ներպետական օրինակները և լավագույն փորձը՝ առաջարկելով, որ Հայաստանի տեղական իշխանությունները կիրառեն և խթանեն դրանք:

Անդրեաս Կիֆեր
Գլխավոր քարտուղար
Տեղական և տարածքային իշխանությունների կոնգրես

ՁԵՌՆԱՐԿԻ ՆՊԱՏԱԿԸ ԵՎ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ

Թափանցիկությունը և քաղաքացիների մասնակցությունն արդյունավետ կառավարման գործընթացի խթանման առանցքային գործիքներ են: Երկուսն էլ նպաստում են այնպիսի պայմանների ստեղծմանը, որոնց դեպքում քաղաքացիները հասկանում ու գնահատում են այն որոշումները, բրոնք կառավարությունն ընդունում է

իրենց անունից, ինչպես նաև պայմաններ են ստեղծվում ապահովելու, որ որոշումների կայացման գործընթացում քաղաքացիների սեփական կարիքները և տեսակետները հաշվի առնվեն:

Արդյունավետ թափանցիկությունը և մասնակցությունը կարող են օգնել՝ վերացնելու կոռուպցիան և կառավարության հակաօրինական գործողություններն ու չարաշահումները: Դրանք նաև առավել դրական գործիքներ են, քանի որ օգնում են վստահության ավելացման համար պայմաններ ստեղծելուն: Ի վերջո՝ դրանք նաև նպաստում են, որ կառավարությունն օգտագործի քաղաքացիների հմտությունները և փորձառությունը որոշումների կայացման գործընթացը բարելավելու և առավել արդյունավետ հանրային ծառայություններ մատուցելու հարցում:

Հայաստանում թափանցիկության և քաղաքացիների մասնակցության վերաբերյալ այս ձեռնարկը ուղղված է տեղական իշխանությունների աշխատանքի որակի բարելավմանն աջակցելուն՝ Տեղական ինքնակառավարման եվրոպական խարտիայի (ETS No. 122) և Տեղական իշխանությանը մասնակցելու մասին լրացուցիչ արձանագրության սկզբունքներին համապատասխան (CETS No. 207): Այն տրամադրում է թափանցիկության և քաղաքացիների մասնակցության վերաբերյալ այնպիսի պրակտիկ ցուցումներ, որոնք հիմնված են ԵԽ-ի սկզբունքների վրա և բխում են ընդհանուր միջազգային ստանդարտներից և, հատկապես, Հայաստանի օրենսդրական կարգավորումներից:

Տեղական իշխանություններին ամենօրյա աշխատանքում աջակցելու այս գործնական ուղեցույցը՝ *Հայաստանում թափանցիկության և քաղաքացիների մասնակցության վերաբերյալ* ձեռնարկը, ներառում է երկրի հակակոռուպցիոն օրենսդրության, թափանցիկության քաղաքականության և քաղաքացիների մասնակցության մեխանիզմների մասին տեղեկատվություն: Մասնավորապես ձեռնարկը օգտագործողին ներկայացնում է համապարփակ տեսակետ երկրի օրենսդրության ու առավել տարածված կոռուպցիոն ռիսկերի վերաբերյալ և առաջարկում լավագույն փորձի մի շարք օրինակներ թափանցիկ ու մասնակցային կառավարման համար:

Սույն ձեռնարկի մեջ ներառված մեխանիզմների ներդրումը կօգնի տեղական իշխանություններին նպաստելու Կայուն զարգացման 2030 օրակարգի¹ Կայուն զարգացման նպատակներին (ԿՁՆ)², մասնավորապես նպատակ 5-ին (զենդեբային հավասարություն), նպատակ 11-ին (կայուն քաղաքներ և համայնքներ), նպատակներ 16-ին (իստաբիլություն, արդարություն և ուժեղ ինստիտուտներ) և 17-ին (գործընկերություն նպատակների համար):

Ձեռնարկը կազմված է 4 հիմնական գլխից:

- **Գլուխ 2** Հանրային էթիկա և հաշվետվողականություն
Այս բաժինն առաջ է քաշում Հայաստանում էթիկայի և հանրային հաշվետվողականության մարտահրավերների կարևորությունը: Ավելին, այս գլխում ընդգծված է, թե դրանք ինչքան կարևոր են արդյունավետ, թափանցիկ և մասնակցային ինքնակառավարման համար:
- **Գլուխ 3** Կոռուպցիոն ռիսկեր
Այս բաժինը ներկայացնում է Հայաստանում բացահայտված ամենատարածված կոռուպցիոն ռիսկերը և ուրվագծում համապատասխան միջազգային հակակոռուպցիոն ստանդարտները, ինչպես նաև ներկայացնում է Հայաստանի իրավական դաշտը կաշառակերության յուրաքանչյուր ձևի համար: Բացի դրանից՝ այս գլխում ներկայացված են նախադեպային իրավունքի օրինակներ յուրաքանչյուր կոռուպցիոն ռիսկի համար:
- **Գլուխ 4** Թափանցիկություն
Այս բաժինը ներկայացնում է 5 թափանցիկ մեխանիզմներ, որոնք ընտրվել են թափանցիկության մոտեցումների տարբերությունը արտացոլելու նպատակով: Յուրաքանչյուր մեխանիզմ ընդգրկում է ներածական և միջազգային ստանդարտների նկարագրություն: Սրանց հետևում են 4 բաժիններ՝ ամփոփելով հիմնական ազգային օրենքները և ներկայացնելով պրակտիկ ցուցումներն ու լավագույն հմտությունները, որոնք տեղական իշխանությունների համար օրինակ կարող են ծառայել թափանցիկությունը բարելավելու իրենց ջանքերում:
- **Գլուխ 5** Քաղաքացիական մասնակցություն
Այս բաժինը ներկայացնում է քաղաքացիական մասնակցության 5 մեխանիզմներ, որոնք ընտրվել են քաղաքացիական մասնակցության մոտեցումների տարբերությունը արտացոլելու նպատակով: Նախորդ բաժնի կառուցվածքի նման սա նույնպես ներառում է ներածական նկարագրություն յուրաքանչյուր մեխանիզմի վերաբերյալ, և ներկայացվում են համապատասխան միջազգային ստանդարտները: Դրանց հաջորդում են 4 հիմնական բաժիններ, որոնք ամփոփում են հիմնական ազգային օրենքները և ներկայացնում պրակտիկ ցուցումներն ու լավագույն հմտությունները: Սրանք կարող են տեղական իշխանությունների համար օրինակ ծառայել իրենց համայնքների ներառական քաղաքացիական մասնակցությունը բարելավելու նպատակով:

Գլուխ 1

ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԷԹԻԿԱՆ ԵՎ

ՀԱՇՎԵՏՎՈՂԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

1.1. ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍ

Էթիկան և հանրային հաշվետվողականությունը տեղական կամ տարածքային մարմինների կարևոր առանձնահատկություններն են: Դրանք վերաբերում են այն մշակույթին, գործընթացներին, կառուցվածքներին և կանոններին, որոնք ապահովում են, որ պետական պաշտոն զբաղեցնող անձինք գործեն՝ ելնելով լայն հանրության և ոչ սեփական շահերից: Սրանք արդյունավետ կառավարման առանցքային տարրեր են և հավասարապես կիրառելի մասնավոր ու քաղաքացիական հասարակության ոլորտների կազմակերպություններում, ինչպես նաև պետական մարմիններում:

Էթիկան կանոնների հավաքածու է, որով սահմանվում է³ պետական պաշտոնյաների վարքագիծը՝ նպատակ ունենալով ապահովելու հանրության նկատմամբ արդար և հավասար վերաբերմունք: Այն կարող է օժանդակել պաշտոնյաներին ընդունելու հանրային շահերից բխող ավելի ճիշտ որոշումներ, ինչպես նաև օգնելու մարդկանց գնահատելու այն որոշումները, որոնք պետական պաշտոնյաները կայացնում են իրենց անունից:

Հանրային հաշվետվողականությամբ ապահովվում է, որ պաշտոնյաները հրապարակավ պատասխանատու լինեն այն որոշումների համար, որ իրենք ընդունում են հանրության անունից:

Էթիկայի և հանրային հաշվետվողականության բացակայության պայմաններում կոռուպցիան և պետական դիրքի չարաշահումը կարող են տարածվել: Ինչպես ներկայացված է հաջորդ բաժնում, կոռուպցիան վնասակար է անհատների, հասարակության, տնտեսության և կառավարության համար մի քանի առումով: Էթիկան և հանրային հաշվետվողականությունը կարող են սանձել իշխանության վատագույն չարաշահումները և խրախուսել առավել պատասխանատու և արդարացի որոշումների կայացման գործընթաց տեղական մարմինների կողմից:

Նույնիսկ այն դեպքերում, երբ կոռուպցիան լայն տարածում չունի, էթիկայի և հանրային հաշվետվողականության բացակայությունը կարող է խաթարել հանրային վստահությունը կառավարության, պետական հաստատությունների և պաշտոնյաների նկատմամբ: Չնայած այս երկու հասկացությունների փոխհարաբերությունը բարդ է, սակայն ճիշտ իրականացման դեպքում դրանք կարող են հանրության և կառավարության միջև փոխվստահության ստեղծման ու ամրապնդման հիմք դառնալ:

Մյուս կողմից էթիկան և հանրային հաշվետվողականությունը կարող են ունենալ շատ ավելի դրական գործառնություններ: Դրանց առկայության դեպքում ընդունվում է այն փաստը, որ քաղաքացիները և այլ շահագրգիռ կողմեր կարող են դրական ներդրում ունենալ որոշումների կայացման գործընթացում: Նրանք կարող են օգնել ապահովելու, որ իրենց անձնական փորձառությունը, փորձագիտությունը, գիտելիքները և վերահսկողությունը բարձրացնեն կառավարության և պետական պաշտոնյաների կողմից ընդունված որոշումների արդյունավետությունը և ամրապնդեն դրանք:

Ի վերջո՝ արդյունավետ էթիկան և հանրային հաշվետվողականությունը նաև հանրային ծառայությունները բարելավելու առանցքային տարրեր են: Սրա հիմքում այն գաղափարն է, որ հանրային այն ծառայությունները, որոնց մատուցողներն ավելի պատասխանատու և հաշվետու են մարդկանց առջև և հաշվի են առնում նրանց պատկերացումները, գաղափարները, ջանքերն ու վերահսկողությունը, լավագույնս կգործեն ի շահ մարդկանց:

Ընդհանուր առմամբ այս երկու երևույթներն օգնում են ապահովելու, որ որոշումների կայացումը և ռեսուրսների բաշխումն իրականացվեն արդարացի, արդյունավետ և արդյունքահենք եղանակով, ինչն իր հերթին նպաստում է ժողովրդավարության, տնտեսության և հասարակության զարգացմանը:

Թափանցիկությունը և քաղաքացիների մասնակցությունը կարևոր մեխանիզմներ են՝ խթանելու էթիկան և հանրային հաշվետվողականությունը ազգային և տեղական կառավարությունների մակարդակներում: Տարածաշրջանային հարցերով եվրոպական կոմիտեի կողմից վերջերս հրապարակված «Արևելյան գործընկերության երկրներում կոռուպցիայի կանխարգելում և հանրային էթիկայի խթանում տեղական և տարածքային մակարդակներում» զեկույցի արդյունքները ցույց են տալիս, որ գնահատված բոլոր դեպքերի հիմնական խոցելի կողմը թափանցիկության պակասն է⁴: Սույն ձեռնարկում նկարագրված են թափանցիկության և քաղաքացիների մասնակցության մի շարք մեխանիզմներ, որոնք կարող են ընդունվել տեղական և տարածքային իշխանությունների կողմից:

1.2. ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍ

Կառավարության հանդեպ հասարակական վստահությունը մեծապես կախված է կառավարության հաշվետվողականությունից և էթիկայից: Հայաստանում այս մեխանիզմների մշակումը կարող է մեծացնել հանրային վստահությունը և օգնել պետական ու տեղական իշխանություններին հաջողությամբ իրականացնելու իրենց քաղաքականությունները:

2019 թվականին անցկացված հասարակական կարծիքի ուսումնասիրությունը ցույց է տվել, որ հարցվածների շուրջ **90** տոկոսը կոռուպցիան համարում է Հայաստանում շատ լուրջ կամ լուրջ խնդիր, մինչդեռ նրանց **80** տոկոսից ավելին կարծում է, որ դա չարիք է, բայց պետք է վերացնել կամ չեղքացնել⁵: Այս խնդրին անդրադառնալու համար ազգային և տեղական կառավարությունները պետք է մշակեն հաշվետվողականության և էթիկայի մեխանիզմներ: Սրանք կարող են նվազեցնել կոռուպցիան ու կաշառակերությունը և մեծացնել կառավարության հանդեպ վստահությունը: Հայաստանի Հանրապետության կոռուպցիայի կանխարգելման հանձնաժողովը, ինչպես նաև «Հանրային ծառայության մասին» օրենքը արդյունավետ մեխանիզմներ են, սակայն բավարար չեն առկա մտահոգությունները վերացնելու համար: Հաշվետվողականությունը բարձրացնելու համար անհրաժեշտ են լրացուցիչ մեխանիզմներ, և տեղական ինքնակառավարման մարմինները մեծ դեր ունեն դրանց մշակման և իրականացման գործում:

1.3. ԷԹԻԿԱՅԻ և ՄԱՍՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՎԱՐՔԱԳԾԻ ԿԱՆՈՆԱԳՐԵՐ

Վարքագծի կանոնագիրքը սահմանում է մասնագիտական վարքագծի հատուկ ստանդարտներ, որոնք ակնկալվում են որոշակի իրավիճակներում և պետական պաշտոնյաներին ուղղորդում, թե ինչպես վարվեն նման դեպքերում: Բացի դրանից՝ այս կանոնագրքերը թափանցիկություն և հանրային հաշվետվողականություն են ներմուծում կառավարության գործունեության մեջ:

Վարքագծի կանոնագրքերը հաճախ շփոթում են էթիկայի կանոնագրքերի հետ, որոնք սահմանում են այն հիմնական սկզբունքները, որոնցով հանրային ծառայողները պետք է առաջնորդվեն: Ի թիվս այլնի՝ դրանցից են, օրինակ, բարեվարքությունը, անձնական շահի բացակայությունը և թափանցիկությունը: Կարելի է ասել, որ վարքագծի կանոնագիրքը հաստատության գործունեության կոնկրետ հանգամանքներում կիրառում և կյանքի է կոչում էթիկայի կանոնագիրքը:

Վարքագծի և էթիկայի լավ մշակված կանոնագրքերն օգնում են բավարարելու հանրության, բիզնես առաջնորդների և քաղաքացիական հասարակության աճող ակնկալիքները, ինչպես նաև կառավարությունների համար սահմանում են պատասխանատվություն՝ ապահովելու էթիկայի բարձր ստանդարտներ պետական պաշտոնյաների և ընտրություններում հաղթած

ներկայացուցիչների շրջանում: Ըրպես այդպիսին՝ դրանք կարող են նպաստել հանրության և կառավարական հաստատությունների ու պաշտոնյաների փոխվստահության աճին:

Միջազգային ստանդարտներ

- **Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի Պետական պաշտոնյաների վարքագծի կանոնների վերաբերյալ առաջարկությունները**⁶ և **Տեղական և տարածքային կառավարման մեջ ներգրավված բոլոր անձանց վարքագծի եվրոպական կանոնագիրը**⁷ Եվրոպայի տեղական և տարածքային իշխանությունների համար ելակետային տեքստեր են՝ ուղղված բարեվարքության երաշխավորմանը:
- **Եվրոպայի խորհրդի «Տեղական մակարդակում հանրային Էթիկայի մասին»** հակիրճ ձեռնարկում⁸ ներկայացվում է հանրային Էթիկայի լավագույն գործելակերպի ամփոփ նկարագիրը:
- **ՏՀԶԿ Հանրային բարեվարքության վերաբերյալ առաջարկությունը**⁹ ժամանակավոր բարեվարքությունից շեշտադրումը տեղափոխում է դեպի համատեքստից բխող, վարքագծային և ռիսկի վրա հիմնված մոտեցման՝ շեշտը դնելով ամբողջ հասարակության բարեվարքության մշակույթի ձևավորման վրա:
- **Կառավարության և քաղաքացիական ծառայության Էթիկայի արդյունավետ ստանդարտների ներդրման վերաբերյալ «Թրանսփարենսի Ինթերնեշնլ»-ի միջազգային այս փաստաթուղթը**¹⁰ տրամադրում է գործնական մեխանիզմներ ընտրված պաշտոնատար անձանց և քաղաքացիական ծառայողների համար՝ Էթիկական բարեվարքության բարձր ստանդարտների ինստիտուցիոնալացման նպատակով:

Ազգային համատեքստ

2018 թվականին «Հանրային ծառայության մասին» նոր օրենքի ընդունմամբ փոխվեցին պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններում Էթիկայի և վարքագծի կանոնագրերի հաստատման, ինչպես նաև Էթիկայի հանձնաժողովների ձևավորման մոտեցումները: Հեռանկարում Կոռուպցիայի կանխարգելման հանձնաժողովի պատշաճ գործունեությունը կարող է դառնալ Էթիկայի և հանրային հաշվետվողականության բարձրացման հիմնական գործիք:

Ազգային օրենսդրություն

Հայաստանի Սահմանադրությունը կարգավորում է Էթիկայի կանոնների վերաբերյալ միայն մեկ հարց: Սահմանադրության 107-րդ հոդվածը ամրագրում է, որ Ազգային ժողովի որոշմամբ կարող են ստեղծվել ժամանակավոր հատուկ հանձնաժողովներ խորհրդարանական Էթիկայի վերաբերյալ հարցերի քննարկման և Ազգային ժողովի մասին կարծիքների ներկայացման համար:

Հայաստանի օրենսդրության համաձայն՝ Հայաստանում հանրային ծառայողների Էթիկայի կանոնները կարգավորող հաստատությունները հետևյալն են՝

- Աժ Էթիկայի հարցերով հանձնաժողով¹¹,
- Կոռուպցիայի կանխարգելման հանձնաժողով¹²,
- Սահմանադրական դատարան¹³,
- Դատավորների ընդհանուր ժողովի Էթիկայի և կարգապահական կոմիտե¹⁴,
- գլխավոր դատախազին կից Էթիկայի հանձնաժողով¹⁵,
- Էթիկայի հանձնաժողովներ, որոնք ստեղծվել են ծառայությունների այնպիսի տեսակների համար, ինչպիսիք են քաղաքացիական, հարկային, մաքսային, դիվանագիտական ծառայությունները և այլն¹⁶,

- պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների կադրային ստորաբաժանումներում նախատեսված բարեվարքության հարցերով կազմակերպչի պաշտոնը:

Պետական պաշտոնյաների, քաղաքապետների և փոխքաղաքապետների, Երևանի վարչական տարածքների ղեկավարների, Երևանի քաղաքապետի և նրա տեղակալների Էթիկայի հանձնաժողովների գործառույթները պետք է իրականացնի Կոռուպցիայի կանխարգելման հանձնաժողովը: Բացառություն են պատգամավորները, դատավորները, դատախազները, քննիչները, որոնց համար ստեղծվում են առանձին Էթիկայի հանձնաժողովներ:

Էթիկայի հանձնաժողովները պետք է հետևեն հանրային ծառայողների Էթիկայի պահանջների պահպանմանը: Պետական պաշտոն զբաղեցնող անձանց (բացառությամբ պատգամավորի, դատավորի, Բարձրագույն դատական խորհրդի անդամի, դատախազի, քննիչի), համայնքների ղեկավարների, նրանց տեղակալների, Երևան համայնքի վարչական շրջանների ղեկավարների, նրանց տեղակալների պաշտոն զբաղեցնող անձանց՝ սույն օրենքով սահմանված վարքագծի սկզբունքներից բխող վարքագծի կանոնները սահմանվում են Կոռուպցիայի կանխարգելման հանձնաժողովի ընդունած վարքագծի կանոնագրերով¹⁷:

Ազգային ուղեցույցներ

«Հանրային ծառայության մասին» օրենքում նշվում է, որ հանրային ծառայողների վարքի տիպային կանոնները սահմանում է Կոռուպցիայի կանխարգելման հանձնաժողովը: Հիմնական խնդիրն այն է, որ ո՛չ «Հանրային ծառայության մասին», ո՛չ «Տեղական ինքնակառավարման մասին» օրենքները չեն կարգավորում ավագանու վարքագծի կանոնների ստեղծման կարգը: Կոռուպցիայի կանխարգելման հանձնաժողովը հանրային ծառայողների համար սահմանում է վարքագծի տիպային կանոններ՝ հիմք ընդունելով «Հանրային ծառայության մասին» օրենքով սահմանված վարքագծի սկզբունքները: Չնայած որ Հանձնաժողովը սկսեց գործել 2019 թվականից, վարքագծի տիպային կանոնների մշակումը դեռ ընթացքի մեջ է: Հանրային ծառայողի վարքագծի կանոնները պետք է սահմանվեն Կոռուպցիայի կանխարգելման հանձնաժողովի հաստատած վարքագծի տիպային կանոնների հիման վրա:

Լավագույն փորձի օրինակ

Հայաստանում Էթիկայի և վարքագծի կանոնների օրենսգրքերի ներդրման մեծ առաջընթաց չի գրանցվել:

Ազգային մակարդակով կան մի քանի օրինակներ: Այսպես, 2016 թվականի փետրվարին Ազգային ժողովի պատգամավորներից մեկը դիմեց լրագրողներին՝ օգտագործելով անվայելուչ արտահայտություններ: Լրագրողների իրավունքների պաշտպանությամբ զբաղվող հայկական երեք ՀԿ-ներ դիմում են ներկայացրել Ազգային ժողովի Էթիկայի հանձնաժողովին՝ պահանջելով, որ այն քննի միջադեպը: Ուսումնասիրելով միջադեպը՝ Հանձնաժողովը եզրահանգել է, որ պատգամավորը խախտել է սեփական պարտականությունների բարեխիղճ կատարման Էթիկայի սկզբունքները¹⁸:

Ազգային մակարդակում կա վարքագծի կանոնների խախտման մասին Կոռուպցիայի կանխարգելման հանձնաժողովի որոշման միայն մեկ օրինակ: 2019 թ.-ին Հանձնաժողովը վարույթ է հարուցել ՀՀ Հաշվեքննիչ պալատի անդամի կողմից Էթիկայի կանոնների խախտման վերաբերյալ՝ ՀՀ փաստաբանների պալատի անդամի բողոքի հիման վրա: Գործընթացի արդյունքում Հանձնաժողովը կայացրեց եզրակացություն, որում նշված է, որ ՀՀ փաստաբանների պալատի անդամին ուղղված

պատասխան գրությունը, դրանում օգտագործված արտահայտությունները չեն արտահայտում հանրային ծառայողի կողմից մարդու իրավունքները հարգելու սահմանադրական պարտականության, բարեկրթության և հարգալիության սկզբունքի էությունը. այնուամենայնիվ, հանրային ծառայողի վարքագծի կանոնների բացակայության պարագայում Հանձնաժողովն իրավաչափ հիմք չունի այն որակելու վարքագծի կանոնի խախտում և այդ հիմքով առաջարկելու Հաշվեքննիչ պալատի անդամի նկատմամբ կարգապահական պատասխանատվության միջոց կիրառել¹⁹:

Գլուխ 2

ԿՈՌՈՒՊՑԻՈՆ ՌԻՍԿԵՐ

Էթիկայի և հանրային հաշվետվողականության բացակայության պայմաններում կոռուպցիան և պետական դիրքի չարաշահումը կարող են տարածվել, ինչը խաթարում է խաղաղ, բարգավաճող և արդար հասարակության հիմքերը:

Կոռուպցիան ժողովրդավարության և օրենքի գերակայության հիմնական մարտահրավերներից է: Այն հանգեցնում է հանրության շահերից չբխող որոշումների կայացման և ռեսուրսների բաշխման, իսկ քաղաքական իշխանությունը կենտրոնանում է փոքրաթիվ մարդկանց ձեռքում: Դրա հետևանքով քաղաքական առաջնորդները և հաստատությունները կորցնում են լեգիտիմությունը և հանրային վստահությունը, ինչը նվազեցնում է կառավարելու նրանց կարողությունը:

Կոռուպցիայի հետևանքով տեղական և տարածքային մարմիններն իրենց պարտականությունները չեն կատարում արդյունավետ և արդյունքահենք եղանակով: Արդյունքում որոշումներ են ընդունվում ոչ թե ընդհանուր հասարակության շահերի, այլ որոշում կայացնողի և նրա մտերիմների սեփական շահերի հիման վրա: Նույն պատճառով պետական միջոցները վատնվում են, պայմանագրեր են կնքվում ավելի ցածրորակ ծառայություններ մատուցողների հետ, իսկ բյուջետային միջոցները ծախսվում են ոչ իրենց նպատակային նշանակությամբ: Վատագույն դեպքում կոռուպցիան հնարավորություն է տալիս պետական պաշտոնյաներին անօրինական ճանապարհով ձեռք բերելու գումարներ և ռեսուրսներ՝ հարստանալու նպատակով օգտագործելով իրենց դիրքն այն մարդկանց հաշվին, որոնց կոչված են ծառայելու:

Կոռուպցիայի պատճառով պետական պաշտոնյաների նշանակումը կարող է տեղի ունենալ հովանավորչության և ոչ թե արժանիքների հիման վրա, ինչը նշանակում է, որ տեղական և տարածքային մարմինները չեն կարող օգտվել ամենախելացի և լավագույն ունակություններն ունեցող մարդկանց ծառայություններից: Աս իր հերթին պարարտ հող է նախապատրաստում կոռուպցիայի տարածման համար և էլ ավելի նվազեցնում վարչարարության արդյունավետությունը և արդյունքահենքությունը:

Անարդյունավետ և ոչ արդյունքահենք կազմակերպությունները, որտեղ աշխատում են անձինք, որոնք իրենց դիրքին հասել են ոչ իրենց արժանիքների հիման վրա, հանգեցնում են ցածր որակի հանրային ծառայությունների և ենթակառուցվածքի՝ խաթարելով հանրային վստահությունը և պետական հաստատությունների լեգիտիմությունը: Այնուամենայնիվ, առավել կարևոր է այն, որ այս ամենը թանկ է նստում հասարակության վրա՝ հանգեցնելով աղքատության, մահվան դեպքերի, հիվանդությունների և կյանքի հնարավորությունների սահմանափակման:

Ի վերջո՝ կոռուպցիան բացասաբար է անդրադառնում տնտեսական զարգացման վրա: Դրա հետևանքով պետական միջոցներն ուղղվում են դեպի անմրցունակ, այլ ոչ թե նորարարական կամ առավել էժան ապրանքներ ու ծառայություններ առաջարկող բիզնեսներին: Ոչ մրցակցային շուկաները տեղական հանրային ծառայությունների և ենթակառուցվածքի որակի վրա կոռուպցիայի բացասական ազդեցության հետ մեկտեղ նշանակում են, որ ընկերությունները զարգանալու համար ամուր հիմք չունեն (աշխատակազմ, անվտանգություն, ներդրում և այլն): Ի վերջո՝ լրա հետևանքով մասնավոր և միջազգային ներդրողները կարող են խուսափել որոշակի տարածքում ներդրում կատարելուց:

2.1. ԿԱՇԱՌԱԿԵՐՈՒԹՅՈՒՆ

Կաշառքն անձնական օգուտի (օրինակ՝ նվեր, փոխառություն, պարգև, բարեհաճություն և այլն) խոստում, առաջարկ, ընդունում կամ խնդրանք է էթիկապես ոչ ճիշտ կամ անօրինական գործողության դիմաց: Կաշառքի հետևանքով ընդունվում են հանրային շահերից չբխող որոշումներ, որոնք նվազեցնում են հանրային վստահությունը հաստատությունների նկատմամբ և հանգեցնում անորակ հանրային ծառայությունների:

Միջազգային ստանդարտներ

Հետևյալ միջազգային կոնվենցիաները և ստանդարտներն ամռչվում են կաշառքին.

- **«Միջազգային առևտրային գործարքներում օտարերկրյա պաշտոնատար անձանց կաշառման դեմ պայքարի մասին» ՏՅԶԿ կոնվենցիան** սահմանում է իրավական ուժ ունեցող ստանդարտներ՝ քրեականացնելու օտարերկրյա պետական պաշտոնյաներին կաշառքը միջազգային առևտրային գործարքների ժամանակ: Դա առաջին և միակ միջազգային հակակոռուպցիոն փաստաթուղթն է, որի կենտրոնական թեման կաշառք ներառող գործարքի «առաջարկ» ներկայացնող կողմն է²⁰:
- **Կաշառակերության դեմ միջազգային 37001 ստանդարտը**²¹ սահմանում է մի շարք միջոցներ՝ օժանդակել կազմակերպություններին կանխարգելելու, հայտնաբերելու և լուծելու կաշառակերության խնդիրը:
- **ՏՅԶԿ «Ներքին վերահսկողության, էթիկայի և պարտավորությունների կատարման մասին լավագույն գործելակերպի ուղեցույց»**²², որը փոխլրացնում է «Կաշառակերության դեմ պայքարի մասին» կոնվենցիան:

Ազգային համատեքստ

Կոռուպցիայի վերաբերյալ հասարակական կարծիքի վերջին հետազոտության մեջ ներգրավված ՀՀ քաղաքացիների 90 տոկոսը «Կոռուպցիան համարում է շատ լուրջ կամ լուրջ խնդիր, մինչդեռ նրանց ճշող մեծամասնությունը կարծում է, որ կոռուպցիան չարիք է և պետք է վերացվի կամ չեզոքացվի»: 2010 թ.-ի նմանատիպ հետազոտության արդյունքների համեմատ նկատվում է հասարակության ընկալման զգալի փոփոխություն կոռուպցիայի տարածվածության առումով: Այսպիսով, 2010 թ.-ին հարցվածների 83.7%-ը կարծում էր, որ կոռուպցիան Հայաստանում տարածված է և առկա է բոլոր ոլորտներում: 2019 թ.-ին նման կարծիք է հայտնել հարցվածների միայն 4.4%-ը²³: Կոռուպցիայի այժմյան դրսևորումների շարքում քաղաքացիները հիմնականում նշում էին կադրային անհաջող նշանակումները, նախկին իշխանությունների ճնշումները և հին կադրերի սաբոտաժն ու հանրային կառավարման փորձի բացակայությունը²⁴:

Երկար տարիների ընթացքում փոքր-ինչ տատանվող տվյալներից հետո 2018 թ.-ին Հայաստանի կոռուպցիայի ընկալման համաթիվը աճեց 7 կետով՝ հասնելով 42-ի և շուրջ 180 երկրների շարքում պետության դիրքը բարձրացնելով 107-ից 77-ը²⁵: Հեղափոխությունից և 2018 թ.-ի՝ նոր խորհրդարանի ընտրություններից հետո տեղի ունեցան խոստումնալից զարգացումներ՝ ուղղված հակակոռուպցիոն քաղաքականության բարեփոխումների խորացմանը:

Ազգային օրենսդրություն

Հայաստանի քրեական օրենսգիրքը կաշառակերության դեպքերի համար սահմանում է մի շարք պատիժներ: Օրենսգրքի 311-րդ հոդվածում նշվում է, որ պաշտոնատար անձը կաշառք ստանալու համար պետք է պատժվի նվազագույն աշխատավարձի երեք հարյուրից հինգհարյուրապատիկ տուգանքով կամ մինչև տասներկու տարի ժամկետով ազատազրկմամբ, ինչպես նաև արգելվում է

որոշակի պաշտոններ զբաղեցնել կամ մասնակցել որևէ գործողության առավելագույնը երեք տարի ժամկետով, գույքի բռնագրավմամբ կամ առանց դրա (կախված ծանրացուցիչ հանգամանքներից): 312-րդ հոդվածում նշվում է, որ պաշտոնատար անձին կաշառք տալը պատժվում է տուգանքով՝ նվազագույն աշխատավարձի հարյուրապատիկից չորսհարյուրապատիկի չափով, կամ մեկից երեք ամիս ժամկետով կալանքով կամ ազատազրկմամբ՝ առավելագույնը յոթ տարի ժամկետով (կախված ծանրացուցիչ հանգամանքներից): Օրենքը նաև նշում է, որ կաշառք տվող անձն ազատվում է քրեական պատասխանատվությունից, եթե տեղի է ունեցել կաշառքի շորթում, և այդ անձը մինչև կաշառք տալու մասին քրեական հետապնդման մարմիններին հայտնի դառնալը, բայց հանցանքի կատարումից հետո՝ ոչ ուշ, քան եռօրյա ժամկետում, այդ մասին կամովին հայտնել է քրեական հետապնդման մարմիններին և աջակցել հանցագործությունը բացահայտելուն²⁶:

Նախադատության իրավունքի օրինակ

2018 թ.-ին ՀՀ ոստիկանության ներկայացուցիչ, Երևանի համայնքային ոստիկանության բաժնի տեսուչը մեղադրվում էր կաշառք ստանալու համար, ավելի կոնկրետ՝ կաշառք տվող անձի օգտին ակնհայտ ապօրինի անգործության դիմաց կաշառք պահանջելու համար: Այս անձին ձերբակալեցին կաշառքի առարկա համարվող 241.880 ՀՀ դրամը (\$ 500) ստանալու պահին և դատապարտեցին չորս տարվա ազատազրկման՝ առանց գույքի բռնագրավման²⁷:

2.2. ՇԱՀԵՐԻ ԲԱԽՈՒՄ

Շահերի բախում առաջանում է, երբ անձը կարող է անձնական շահ հետապնդել պաշտոնական դիրք զբաղեցնելու ժամանակ ձեռնարկվող գործողություններից կամ ընդունվող որոշումներից: Շահերի բախումը՝ լինի այն իրական, ենթադրյալ թե պոտենցիալ²⁸, հանգեցնում է որոշումների, որոնք անարդար են և միտված են սեփական շահը առաջ տանելուն կամ ընկալվում են որպես այդպիսին: Նման իրավիճակը նվազեցնում է հանրային վստահությունը հաստատությունների նկատմամբ և հանգեցնում հասարակության համար վատագույն արդյունքների:

Միջազգային ստանդարտներ

- Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի Պետական պաշտոնյաների վարքագծի մասին առաջարկությունները²⁹ և Տեղական և տարածքային կառավարման մեջ ներգրավված բոլոր անձանց վարքագծի եվրոպական կանոնագիրքը³⁰ ներառում են ընդհանուր բնույթի հարցեր, որոնք համարվում են անհրաժեշտ նման բախումներից խուսափելու համար:
- Եվրոպայի խորհրդի կոնգրեսի բանաձևը և առաջարկությունը տեղական և տարածքային մակարդակով շահերի բախման վերաբերյալ³¹ առաջարկում են մի շարք միջոցառումներ դրանց ռիսկերը մեղմելու և վաղ փուլում հայտնաբերումը ապահովելու համար:
- ՏՀԶԿ «Հանրային ծառայությունների ոլորտում շահերի բախումը կառավարելու ուղենիշներ»-ում³² սահմանվում են քաղաքականություն մշակելու համար նախատեսված սկզբունքներ և ստանդարտներ:
- ԵՆ բանաձևը և հանձնարարականը «Պետական գնումները տեղական և տարածքային մակարդակներում թափանցիկ դարձնելու վերաբերյալ»³³ և ՏՀԶԿ Պետական գնումների ժամանակ բարեվարքության խթանման գործողությունների ցանկը³⁴ պետական գնումների ընթացքում բարեվարքությունը խթանելու ուղենիշներ են:

Շահերի բախմանն են վերաբերում նաև հետևյալ միջազգային ստանդարտները և ուղենշային փաստաթղթերը.

- **Միավորված ազգերի կազմակերպության Կոռուպցիայի դեմ կոնվենցիան**³⁵ իրավական ուժ ունեցող միակ համընդհանուր հակակոռուպցիոն փաստաթուղթն է:
- **Կոնվենցիայի տեխնիկական ուղեցույցը**³⁶ այն փոխյուրացնող փաստաթուղթն է:
- **Եվրոպայի խորհրդի Կոռուպցիայի մասին քրեական իրավունքի կոնվենցիայի** (ETS No. 173)³⁷ նպատակն է համակարգել կոռուպցիոն գործելակերպերի քրեականացումը և բարելավել միջազգային համագործակցությունն իրավախախտումների հետապնդման հարցում:
- **Եվրոպայի խորհրդի Կոռուպցիայի մասին քաղաքացիական իրավունքի կոնվենցիան** (ETS No. 174)³⁸ սահմանում է կոռուպցիայի զոհ դարձած անձանց իրավական պաշտպանության արդյունավետ միջոցների միջազգային համընդհանուր կանոնները:
- **Պաշտոնյաների ներգրավմամբ կոռուպցիայի դեմ Եվրոպական միության կոնվենցիայի**³⁹ նպատակն է պայքարել կոռուպցիայի դեմ, որում ներգրավված են ԵՄ-ի կամ դրա անդամ պետությունների պաշտոնյաներ:
- **ՏՀԶԿ Հանրային բարեվարքության վերաբերյալ առաջարկությունը**⁴⁰ ժամանակավոր բարեվարքությունից շեշտադրումը տեղափոխում է դեպի համատեքստից բխող, վարքագծային, ռիսկի վրա հիմնված մոտեցման՝ շեշտը դնելով ամբողջ հասարակության բարեվարքության մշակույթի ձևավորման վրա:

Ազգային համատեքստ

2012 թ.-ի հունվարի 9-ին ստեղծվել է Հայաստանի բարձրաստիճան պաշտոնատար անձանց էթիկայի հանձնաժողովը՝ «Հանրային ծառայության մասին» օրենքի համաձայն: Նշված մարմինն փոխարինել է Կոռուպցիայի կանխարգելման հանձնաժողովը, որը ստեղծվել է 2019 թվականի նոյեմբերին՝ «Կոռուպցիայի կանխարգելման հանձնաժողովի մասին» 2017 թվականի հունիսին ընդունված օրենքի համաձայն: Հանձնաժողովի առաքելությունն է մեծացնել քաղաքացիների վստահությունը պետական կառույցների նկատմամբ, նպաստել լավ կառավարման իրականացմանը, ինչպես նաև ապահովել Հայաստանում բարձրաստիճան պաշտոնյաների գործունեության թափանցիկությունը և հաշվետվողականությունը⁴¹:

Հանձնաժողովի հիմնական գործառույթներն են.

- բարձրաստիճան պաշտոնատար անձանց անհամատեղելիության պահանջների և այլ սահմանափակումների, ինչպես նաև բարձրաստիճան պաշտոնատար անձանց, բացառությամբ պատգամավորների, դատավորների և դատախազների, էթիկայի կանոնների, իրավիճակային շահերի բախման կարգավորումների պահպանմանը հետևելը,
- հայտարարագրման գործընթացը կանոնակարգելը, հայտարարագրերը ստուգելն ու վերլուծելը,
- օրենքով սահմանված անհամատեղելիության պահանջների և այլ սահմանափակումների կիրառման միասնականությունն ապահովելը,
- կոռուպցիայի դեմ պայքարին առնչվող քաղաքականության մշակմանը մասնակցելը,
- իր մշակած հակակոռուպցիոն ծրագրերի և միջոցառումների կատարման նկատմամբ մշտադիտարկում իրականացնելը և դրանց վերաբերյալ իրավասու մարմիններ առաջարկություններ ներկայացնելը,
- օրենքով սահմանված դեպքերում և կարգով պետական պաշտոնների համար նշանակման ենթակա անձանց բարեվարքության վերաբերյալ խորհրդատվական բնույթի եզրակացություններ ներկայացնելը, որոնք ենթակա չեն հրապարակման,
- օրենքով սահմանված դեպքերում ու կարգով դատավորների և դատավորների թեկնածուների բարեվարքության վերաբերյալ խորհրդատվական բնույթի եզրակացություններ ներկայացնելը, որոնք ենթակա չեն հրապարակման⁴²:

Կոռուպցիայի կանխարգելման հանձնաժողովը դեռ ձևավորման փուլում է: Այն պետք է բաղկացած լինի 5 անդամներից, որոնք ընտրվում են Հայաստանի Ազգային ժողովի կողմից, և ունենա մեծ անձնակազմ իր բազում գործառույթները կատարելու համար: Խոսքը վերաբերում է ինչպես օրենքով

սահմանված, այնպես էլ մշակման փուլում գտնվող գործառույթներին. դրանցից է քաղաքական կուսակցությունների ֆինանսավորման վերահսկումը կամ օրենքների և ենթաօրենսդրական ակտերի կոռուպցիոն ռիսկերի կարգավորման ազդեցության գնահատում իրականացնելը:

Ազգային օրենսդրություն

«Հանրային ծառայության մասին» օրենքում նշվում է, որ շահերի բախման դեպքում պաշտոն զբաղեցնող անձը ղեկավարությանը պետք է տեղեկացնի միջադեպի մասին և այն մանրամասնող գրավոր տեղեկություններ կայացնի: Մինչև ղեկավարից ցուցումներ ստանալը նա չպետք է կատարի որևէ գործողություն: Վերադաս կամ անմիջական ղեկավար չունեցող պաշտոն զբաղեցնող անձը կարող է դրա մասին գրավոր հայտարարություններ կայացնել Կոռուպցիայի կանխարգելման հանձնաժողով, որն առաջարկում է ձեռնարկել իրավիճակի լուծմանն ուղղված քայլեր, այդ թվում՝ հանդես գալ կոնկրետ իրավիճակում շահերի առկայության մասին հայտարարությամբ⁴³: Օրենքը նաև սահմանում է հանրային ծառայողների անհամատեղելիության պահանջները և այլ սահմանափակումներ: Հանրային պաշտոն զբաղեցնող անձինք և հանրային ծառայողները չեն կարող զբաղեցնել իրենց կարգավիճակով չպայմանավորված պաշտոն պետական կամ տեղական ինքնակառավարման այլ մարմիններում, որևէ պաշտոն՝ առևտրային կազմակերպություններում, զբաղվել ձեռնարկատիրական գործունեությամբ, կատարել վճարովի այլ աշխատանք՝ բացի գիտական, կրթական և ստեղծագործական աշխատանքից: Նրանց նույնպես արգելվում է ընդունել նվեր կամ այն հետագայում ընդունելու համաձայնություն տալ⁴⁴: Եղել են դեպքեր, երբ ՀԿ-ները դիմել են Հանձնաժողովին պետական ծառայողների գործողությունների հետաքննության համար, սակայն վերջինս սովորաբար կայացրել է այնպիսի որոշում, ըստ որի՝ շահերի բախում չկա:

Գրանցված դեպք

2019 թ.-ի դեկտեմբերի 5-ին մի շարք ինտերնետային լրատվամիջոցներ հրապարակեցին հոդվածներ, որոնք մտահոգություն էին հայտնում Երևանի քաղաքապետի կողմից անհամատեղելիության պահանջների խախտման վերաբերյալ՝ նշելով, որ պաշտոնը ստանձնելուց հետո նա պահպանել է իր բաժնետոմսերը մի քանի առևտրային կազմակերպություններում: 2019 թվականի դեկտեմբերի 9-ին Հանձնաժողովը որոշում կայացրեց վարույթ հարուցել Երևանի քաղաքապետի կողմից անհամատեղելիության պահանջների խախտման հիման վրա:

Հանձնաժողովը եզրակացրեց, որ իր քննության արդյունքում հավաքված ապացույցները, Ներառյալ քաղաքապետի բացատրությունը, հրմք են տալիս եզրակացնելու, որ անհամատեղելիության պահանջների խախտում առկա չէ: Չնայած օրենքի ֆորմալ մեկնաբանությունից բխում է, որ բաժնետոմսերը հավատարմագրային կառավարման չփոխանցելը անհամատեղելիության պահանջի խախտում է, հաշվի առնելով այն, որ այդ ընկերությունները իրականում չեն գործել, Հանձնաժողովը եզրակացրեց՝ բովանդակային տեսանկյունից անհամատեղելիության պահանջների խախտում առկա չէ⁴⁵:

2.3. ՇՈՐԹՈՒՄ

Շորթումը հարկադրանքի միջոցների կիրառումն է անհատից կամ հաստատությունից փող, ապրանքներ, ծառայություններ կամ որևէ այլ օգուտ ձեռք բերելու համար: Բացի տուժողին պատճառված վնասից՝ շորթումը նվազեցնում է հանրային վստահությունը կառավարության նկատմամբ և կարող է բացասաբար անդրադառնալ բիզնեսի զարգացման և տվյալ տարածքում կատարվող ներդրումների վրա:

Միջազգային ստանդարտներ

Որպես կոռուպցիայի տեսակ՝ շորթումը ներառված է հետևյալ միջազգային ստանդարտներում և ուղենշային փաստաթղթերում.

- **Միավորված ազգերի կազմակերպության Կոռուպցիայի դեմ կոնվենցիան**⁴⁶ իրավական ուժ ունեցող միակ համընդհանուր հակակոռուպցիոն փաստաթուղթն է:
- **Կոնվենցիայի տեխնիկական ուղեցույցը**⁴⁷ այն փոխլրացնող փաստաթուղթն է:
- **Եվրոպայի խորհրդի Կոռուպցիայի մասին քրեական իրավունքի կոնվենցիայի**⁴⁸ (ETS No. 173) նպատակն է համակարգել կոռուպցիոն գործելակերպերի քրեականացումը և բարելավել միջազգային համագործակցությունն իրավախախտումների հետապնդման հարցում:
- **Եվրոպայի խորհրդի Կոռուպցիայի մասին քաղաքացիական իրավունքի կոնվենցիան**⁴⁹ (ETS No. 174) սահմանում է կոռուպցիայի զոհ դարձած անձանց իրավական պաշտպանության արդյունավետ միջոցների միջազգային համընդհանուր կանոնները:
- **Պաշտոնյաների ներգրավմամբ կոռուպցիայի դեմ Եվրոպական միության կոնվենցիայի**⁵⁰ նպատակն է պայքարել կոռուպցիայի դեմ, որում ներգրավված են ԵՄ-ի կամ դրա անդամ պետությունների պաշտոնյաներ:

Ազգային համատեքստ

Հայաստանն ընդգրկված է Կոռուպցիայի համաշխարհային բարոմետր 2016-ում, որը գնահատում է կոռուպցիայի ճևերի նկատմամբ հանրության վերաբերմունքն ու փորձը ամբողջ աշխարհում⁵¹: Հայաստանում հարցման մասնակիցների միայն 14%-ը Կառավարության՝ կոռուպցիայի դեմ պայքարը գնահատել է բավականին լավ կամ շատ լավ, մինչդեռ հարցվածների 65%-ը՝ շատ վատ կամ բավականին վատ⁵²:

2016 թ.-ի հարցման համեմատ՝ «Հետազոտական ռեսուրսների կովկասյան կենտրոն-Հայաստան»-ի (ՀՌԿԿ) կողմից «Թրանսփարենսի Ինթերնեշնլ հակակոռուպցիոն կենտրոն»-ի պատվերով իրականացված հասարակական կարծիքի ուսումնասիրությունը Հայաստանում կոռուպցիայի վերաբերյալ ցույց է տվել, որ հարցվածների ճնշող մեծամասնությունը (81,6%) Կառավարության հակակոռուպցիոն գործողությունները գնահատել է արդյունավետ⁵³:

Ազգային օրենսդրություն

Հայաստանի քրեական օրենսգիրքը ընտրողին այս կամ այն թեկնածուի կամ քաղաքական կուսակցության օգտին քվեարկել ստիպելը և ընտրություններին մասնակցել պարտադրելը սահմանում է որպես հանցագործություն: Տեղական ինքնակառավարման մարմինների ներկայացուցիչների պաշտոնական լիազորությունների չարաշահումը ևս քրեական օրենսգրքում սահմանվում է որպես հանցագործություն: Օրենքի 308-րդ հոդվածում նշվում է, որ պաշտոնական դիրքը ծառայության շահերին հակառակ օգտագործելը կամ ծառայողական պարտականությունները չկատարելը՝ շահադիտական, անձնական այլ շահագրգռվածությունից կամ խմբային շահերից ելնելով, որն էական վնաս է պատճառել անձանց, կազմակերպությունների իրավունքներին ու օրինական շահերին, հասարակության կամ պետության օրինական շահերին, պատժվում է տուգանքով՝ նվազագույն աշխատավարձի երկուհարյուրապատիկից երեքհարյուրապատիկի չափով, կամ որոշակի պաշտոններ զբաղեցնելու կամ որոշակի գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքից զրկելով՝ առավելագույնը հինգ տարի ժամկետով, կամ կալանքով՝ երկուսից երեք ամիս ժամկետով, կամ ազատագրված՝ առավելագույնը չորս տարի ժամկետով⁵⁴:

Նախադեպային իրավունքի օրինակ

2019 թվականի հունիսի 21-ին ՀՀ ազգային անվտանգության ծառայությունը քրեական գործ է հարուցել ՀՀ պետական եկամուտների կոմիտեի օպերատիվ-հետախուզական վարչության օպերատիվ սպայի պաշտոնը զբաղեցրած անձի նկատմամբ պաշտոնական լիազորությունները չարաշահելու և կաշառք ստանալու հատկանիշներով: Աշխատակիցը չի կատարել իր ծառայողական պարտականությունները, չի ձեռնարկել միջոցներ իր հարազատի անօրինական գործունեությունը գրանցելու համար, որի արդյունքում խախտման փաստը նույնպես չի գրանցվել: Ծառայողական դիրքից օգտվելով՝ պաշտոնական պարտականությունները չարաշահելը զգալի վնաս է հասցրել պետության օրինական շահերին: Նա մեղավոր է ճանաչվել և դատապարտվել 200,000 ՀՀ դրամ տուգանքի:⁵⁵

2.4. ԽԱՐՂԱԽՈՒԹՅՈՒՆ

Խարդախությունը կեղծիքի օգտագործումն է անարդար կամ անօրինական օգուտ ստանալու համար: Այն հանգեցնում է կառավարության նկատմամբ հանրային վստահության կորստի և նվազեցնում կառավարության գործելու կարողությունը: Խարդախության հետևանքով հաճախ անհետանում են պետական միջոցները, ինչը բացասաբար է անդրադառնում հասարակությանը տրամադրվող ծառայությունների որակի և կառավարության՝ հանրության շահերից հանդես գալու կարողության վրա:

Միջազգային ստանդարտներ

Որպես կոռուպցիայի տեսակ՝ խարդախությունը ներառված է հետևյալ միջազգային ստանդարտներում և ուղենշային փաստաթղթերում.

- **Միավորված ազգերի կազմակերպության Կոռուպցիայի դեմ կոնվենցիան**⁵⁶ իրավական ուժ ունեցող միակ համընդհանուր հակակոռուպցիոն փաստաթուղթն է:
- **Կոնվենցիայի տեխնիկական ուղեցույցը** այն փոխյուրացնող փաստաթուղթն է⁵⁷:
- **Եվրոպայի խորհրդի Կոռուպցիայի մասին քրեական իրավունքի կոնվենցիայի (ETS No. 173)**⁵⁸ նպատակն է համակարգել կոռուպցիոն գործելակերպերի քրեականացումը և բարելավել միջազգային համագործակցությունն իրավախախտումների հետապնդման հարցում:
- **Եվրոպայի խորհրդի Կոռուպցիայի մասին քաղաքացիական իրավունքի կոնվենցիան (ETS No. 174)**⁵⁹ սահմանում է կոռուպցիայի զոհ դարձած անձանց իրավական պաշտպանության արդյունավետ միջոցների միջազգային համընդհանուր կանոնները:
- **Պաշտոնյաների ներգրավմամբ կոռուպցիայի դեմ Եվրոպական միության կոնվենցիայի**⁶⁰ նպատակն է պայքարել այն կոռուպցիայի դեմ, որում ներգրավված են ԵՄ-ի կամ դրա անդամ պետությունների պաշտոնյաներ:

Ազգային համատեքստ

Հայաստանում ընտրական ինստիտուտի հանդեպ վստահությունը շատ ցածր է: Gallup-ի՝ 2011 թ.-ի հետազոտության համաձայն՝ կանանց միայն 13%-ը և տղամարդկանց 12%-ը վստահում են ընտրությունների ազնվությանը⁶¹: ԵԱՀԿ/ԵՄԻԳ-ի՝ 2017 թվականի Հայաստանի խորհրդարանական ընտրությունների վերաբերյալ վերջնական զեկույցը կոչ է անում իշխանություններին և քաղաքական կուսակցություններին բարձրացնելու հանրային վստահությունը ընտրությունների նկատմամբ: Հանրության շրջանակներում վստահության ցածր լինելու պատճառներից մեկը գործող Հանրապետական կուսակցության կողմից վարչական ռեսուրսների չարաշահումն էր⁶²: Ընտրական համակարգի նկատմամբ վստահության ցածր մակարդակը հիմնականում բացատրվում էր համատարած ընտրակեղծիքներով, որոնք տևեցին շուրջ երկու տասնամյակ ինչպես ազգային, այնպես էլ տեղական մակարդակներում բարենպաստ

արդյունքների հասնելու համար: Ե՛վ ազգային, և՛ միջազգային դիտորդական առաքելությունների զեկույցները անընդհատ արձանագրում էին բազմաթիվ խախտումներ և քաղաքականության փոփոխության վերաբերյալ առաջարկություններ անում: Ընտրական պրակտիկայում մեծ շրջադարձ տեղի ունեցավ միայն 2018 թ.-ի հեղափոխությունից հետո: ԵԱՀԿ Ժողովրդավարական հաստատությունների և մարդու իրավունքների գրասենյակի (ԺՀՄԻԳ) եզրափակիչ զեկույցը 2018 թ.-ի դեկտեմբերի 9-ին կայացած արտահերթ խորհրդարանական ընտրությունների վերաբերյալ փաստեց, որ անցկացված ընտրություններն ընթացել են հիմնարար ազատությունների նկատմամբ հարգանքով և վայելել լայն հանրային վստահություն, որը հետագա ընտրություններում պետք է պահպանվի բարեփոխումների միջոցով⁶³:

ԵԽԽՎ պատվիրակությունը նույնպես եզրակացրեց, որ Հայաստանում դեկտեմբերի 9-ին տեղի ունեցած արտահերթ խորհրդարանական ընտրություններն անցկացվել են հիմնարար ազատությունների նկատմամբ հարգանքով և վայելել լայն հանրային վստահություն, որը պետք է պահպանել հետագա ընտրական բարեփոխումների միջոցով: Բաց քաղաքական բանավեճը, այդ թվում՝ ՉԼՄ-ներում, ևս աստեղծ է քարոզարշավի աշխուժությանը: Խաղաղ, այսպես կոչված Թավշյա հեղափոխությունը ներկայիս իշխանությունների քաղաքական կամքի հետ համատեղ հնարավորություն տվեց անցկացնելու ժողովրդավարական ընտրություններ⁶⁴:

Տարիների ընթացքում առաջին անգամ 2018 թ.-ի դեկտեմբերին կայացած խորհրդարանական ընտրությունները գնահատվեցին տեղական դիտորդական խոշոր Նախաձեռնությունների՝ «Ականատես»-ի և «Անկախ դիտորդ»-ի կողմից որպես իրապես մրցակցային, ազատ և արդար ընտրություններ, որոնք ապահովում են ընտրողների կամքի լիարժեք արտահայտումը⁶⁵:

Ազգային օրենսդրություն

Հայաստանի ընտրական օրենսգրքի 23-րդ հոդվածը սահմանափակումներ է դնում պետական ծառայող հանդիսացող թեկնածուների՝ Նախընտրական քարոզչություն իրականացնելու նկատմամբ: Հոդվածում նշվում է, որ այն թեկնածուները, որոնք պետական ծառայողներ են, պաշտոնեական լիազորություններ իրականացնելու ժամանակ չպետք է քարոզարշավ անցկացնեն: Նրանք նաև չեն կարող իրենց կուսակցության շահերի համար չարաշահել պաշտոնը⁶⁶: ՀՀ քրեական օրենսգրքի 178-րդ հոդվածը սահմանում է. «Խարդախությունը, այսինքն՝ խաբեության կամ վստահությունը չարաշահելու եղանակով ուրիշի գույքի զգալի չափերով հափշտակությունը կամ ուրիշի գույքի նկատմամբ իրավունք ձեռք բերելը, աատժվում է տուգանքով՝ նվազագույն աշխատավարձի երեքհարյուրապատիկից հազարապատիկի չափով, կամ կալանքով՝ առավելագույնը երկու ամիս ժամկետով, կամ ազատազրկմամբ՝ առավելագույնը յոթ տարի ժամկետով»⁶⁷:

«Փողերի լվացման և ահաբեկչության ֆինանսավորման դեմ պայքարի մասին» օրենքի 22-րդ հոդվածը հաշվետվություն տրամադրող անձից պահանջում է պահպանել հաճախորդի նույնականացման տվյալները, այդ թվում՝ հաշվեհամարի և հաշվի շարժի վերաբերյալ տվյալները, ինչպես նաև գործարար թղթակցության տվյալները՝ գործարար հարաբերության ավարտից կամ գործարքի կատարումից հետո՝ առնվազն 5 տարվա ընթացքում⁶⁸: Հաշվետվություն տվող անձի՝ հոդված 22-ով սահմանված պարտականությունը չկատարելը կամ ոչ պատշաճ կատարելն առաջացնում է Նախագուշացման հայտնում կամ տուգանքի նշանակում՝ նվազագույն աշխատավարձի վեցհարյուրապատիկի չափով, որն էլ ամրագրված է նույն օրենքի 30-րդ հոդվածի 4-րդ պարբերությամբ:

Նախադեպային իրավունքի օրինակ

2017 թվականի մարտի 24-ի ընտրություններից առաջ «Իրագել քաղաքացիների միավորում»-ը հայտարարեց, որ իր մի քանի ակտիվիստներ, ներկայանալով որպես Հանրապետական կուսակցության ներկայացուցիչներ, զանգահարել են Երևանում և Երևան քաղաքից դուրս գտնվող 136 դպրոցների ու մանկապարտեզների տնօրեններին և բացահայտել, որ նրանցից 114-ը իրենց աշակերտների ծնողների, ինչպես նաև դպրոցի ուսուցիչների և անձնակազմի անդամների անուններով ցուցակներ են կազմել վերջիններս խոստացել են առաջիկա ընտրություններում աջակցել գործող Հանրապետական կուսակցությանը⁶⁹: Հայաստանի գլխավոր դատախազությունը խնդրի վերաբերյալ ստեղծեց հետաքննական խումբ, որն ուսումնասիրեց բոլոր 114 դեպքերը առանձին-առանձին: Հետաքննությունից հետո դատախազությունը եզրակացրեց, որ 114 արձանագրություններից միայն մեկն է պարունակում հանցակազմ: Մյուս նշված ձայնագրությունները չեն պարունակում հանցակազմ. այդ իսկ պատճառով հայտարարեց, որ դրանց մասին տեղեկությունը այլ իրավասու մարմինների լիազորության տակ է⁷⁰: Ավելի ուշ այդ մեկ գործը նույնպես փակվեց, քանի որ, ըստ իրավապահ մարմինների, դպրոցի տնօրենի գործողությունները չեն պարունակում հանցակազմ⁷¹:

2.5. ԿԼԻԵՆՏԵԼԻՉՄ

Հովանավորչությունն անձնական օգուտի (նվեր, փոխառություն, աարզև, բարեհաճություն, աշխատանք և այլն) խոստումն ու ընդունումն է քաղաքական աջակցության դիմաց: Այն հաճախ հիմնված է հովանավորի (օրինակ՝ քաղաքական առաջնորդի) և հաճախորդի (օրինակ՝ ընտրողի) միջև անհավասար հարաբերության վրա: Հովանավորչության արդյունքում ընդունվում են որոշումներ, որոնք արտացոլում են փոքրաթիվ մարդկանց մասնավոր շահերը և ոչ թե լայն հանրության շահը՝ հանգեցնելով անարդար և անազնիվ արդյունքների:

Միջազգային ստանդարտներ

Որպես կոռուպցիայի տեսակ՝ հովանավորչությունը ներառված է հետևյալ միջազգային ստանդարտներում և ուղենշային փաստաթղթերում.

- **Միավորված ազգերի կազմակերպության Կոռուպցիայի դեմ կոնվենցիան**⁷² իրավական ուժ ունեցող միակ համընդհանուր հակակոռուպցիոն փաստաթուղթն է.
- **Կոնվենցիայի տեխնիկական ուղեցույցը**⁷³ այն փոխյրացնող փաստաթուղթն է.
- **Եվրոպայի խորհրդի Կոռուպցիայի մասին քրեական իրավունքի կոնվենցիայի**⁷⁴ (ETS No. 173) նպատակն է համակարգել կոռուպցիոն գործելակերպերի քրեականացումը և բարելավել միջազգային համագործակցությունն իրավախախտումների հետապնդման հարցում.
- **Եվրոպայի խորհրդի Կոռուպցիայի մասին քաղաքացիական իրավունքի կոնվենցիան**⁷⁵ (ETS No. 174) սահմանում է կոռուպցիայի զոհ դարձած անձանց իրավական պաշտպանության արդյունավետ միջոցների միջազգային համընդհանուր կանոնները.
- **Տեղական և տարածքային իշխանության մակարդակում նեպոտիզմի դեմ պայքարի վերաբերյալ Եվրոպայի խորհրդի բանաձևը և առաջարկությունը**⁷⁶ սահմանում են լավ փորձի ստանդարտներ և ներկայացնում եվրոպական տեղական և տարածքային կառավարությունների հավաքագրման ընթացակարգերում կոռուպցիան կանխելու ռազմավարություններ.
- **Պաշտոնյաների ներգրավմամբ կոռուպցիայի դեմ Եվրոպական միության կոնվենցիայի**⁷⁷ նպատակն է պայքարել կոռուպցիայի դեմ, որում ներգրավված են ԵՄ-ի կամ դրա անդամ պետությունների պաշտոնյաներ:

Ազգային համատեքստ

Հայաստանում կլիենտելիզմը համարվում է կառավարման հետ կապված հիմնախնդիր: 2019 թ.-ի հասարակական կարծիքի հարցման համաձայն՝ հարցվածների 87-98 տոկոսը պետական պաշտոնյաների հետ հարաբերվելիս կոռուպցիոն երևույթների չի բախվել: Այնուամենայնիվ, 2018 թ.-ի հեղափոխությանը հաջորդած կոռուպցիայի այլ ձևերի զգալի նվազման պատճառով ներկայիս կոռուպցիոն տիպաբանության մեջ նեպոտիզմի/կլիենտելիզմի ծավալը զգալի դարձավ: Վերոհիշյալ հարցման մասնակիցների 42 տոկոսը կարծում է, որ ներկայումս կոռուպցիայի ամենատարածված ձևը նեպոտիզմ/կլիենտելիզմն է: «Հանրային ծառայության մասին» ՀՀ օրենքը մասամբ կարգավորում է կլիենտելիզմի որոշ դրսևորումներ, սակայն մեծ հաշվով օրենքի բացերը բազմաթիվ են, և չկան պատժի հստակ մեխանիզմներ⁷⁸:

Ազգային օրենսդրություն

«Հանրային ծառայության մասին» օրենքն արգելում է հանրային ծառայողներին սեփական պաշտոնեական դիրքն օգտագործել քաղաքական կուսակցություններին, հանրային կազմակերպություններին, ներառյալ կրոնական խմբերին, իրական օգուտներ կամ առավելություններ շնորհելու նպատակով: Ինչ վերաբերում է նեպոտիզմին, օրենքն արգելում է նաև հանրային ծառայողների աշխատելն իրենց մոտ հարազատների (ծնող, ամուսին, երեխա կամ հարազատ քույր-եղբայր) հետ միասին⁷⁹: ՀՀ քրեական օրենսգրքի 311.2-րդ հոդվածն արգելում է իրական կամ ենթադրյալ ազդեցությունն օգտագործել անձնական կամ խմբային շահերի համար: Նման գործողությունները պատժվում են տուգանքով՝ նվազագույն աշխատավարձի երկուհարյուրապատիկից չորսհարյուրապատիկի չափով, կամ ազատազրկմամբ՝ առավելագույնը երեք տարի ժամկետով, զույքի բռնագրավմամբ կամ առանց դրա⁸⁰:

Նախադեպային իրավունքի օրինակ

2020 թ.-ի փետրվարի 19-ին Շիրակի մարզի ընդհանուր իրավասության դատարանը մեղավոր է ճանաչել ՀՀ արդարադատության նախարարության «Արթիկ» քրեակատարողական հիմնարկի նախկին պետին՝ անձնական շահից ելնելով պաշտոնեական դիրքի չարաշահման և ծառայողական պարտականությունները չկատարելու համար, ինչը զգալի վնաս է պատճառել պետության օրինական շահերին: Նա դատապարտվել է 250.000 ՀՀ դրամի չափով տուգանքի⁸¹:

3.1. ՏԵՂԵԿԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍԱՆԵԼԻՈՒԹՅՈՒՆ

Տեղեկատվության հասանելիությունը քաղաքացիների՝ պետական մարմիններից տեղեկություններ պահանջելու և ստանալու օրինական իրավունքն է: Այն սովորաբար տեղեկատվության ազատության վերաբերյալ օրենսդրության մաս է:

Տեղեկատվության հասանելիությունը որոշումների ընդունման գործընթացում հանրային իրազեկ մասնակցությանը զուգահեռ նպաստում է նաև հաշվետվողականությանը, ուստի այն հիմնարար դեր ունի ժողովրդավարական հասարակությունների արդյունավետ գործունեության համար:

Միջազգային ստանդարտներ

Տեղեկատվության հասանելիությունը կոռուպցիայի դեմ մի շարք կոնվենցիաների և ստանդարտների հիմնարար բաղադրիչ է. դրանց մասին հիշատակված է սույն ձեռնարկում: Այն նաև ընկած է ՄԱԿ-ի՝ մարդու իրավունքների մասին մի շարք առանցքային փաստաթղթերի հիմքում: Վերաբերելի են, մասնավորապես, հետևյալ փաստաթղթերը.

- «Պաշտոնական փաստաթղթերի մատչելիության մասին» Եվրոպայի խորհրդի կոնվենցիայով (CETS No. 205)⁸² հաստատվում է տեղեկատվության հասանելիության՝ պարտադիր ուժ ունեցող իրավունքը:
- Օրհուսի կոնվենցիայով⁸³ նախատեսվում են իրավունքներ, այդ թվում՝ շրջակա միջավայրին վերաբերող որոշումներին առնչվող տեղեկատվության հասանելիության մասով:
- Թափանցիկության և բաց կառավարման վերաբերյալ Եվրոպայի խորհրդի կոնգրեսի բանաձևը և առաջարկությունը⁸⁴ կոչ են անում տեղական և տարածքային իշխանություններին ավելացնելու իրենց վարչակազմերի կողմից բաց տվյալների օգտագործումն ու փաստաթղթաշրջանառության կառավարումը և դրանք հրապարակելու համապարփակ, մատչելի և բազմակի օգտագործման եղանակներով:
- ՏՀԶԿ Բաց կառավարման խորհրդի առաջարկությունը⁸⁵ սահմանում է տեղեկատվության տրամադրում ըստ պահանջի, ինչպես նաև կառավարության կողմից տեղեկատվությունը տարածելու համար նախաձեռնողական միջոցառումների կազմակերպում՝ որպես քաղաքացիների մասնակցության նախնական մակարդակ:

Ազգային համատեքստ

ՀՀ Սահմանադրությունն ու օրենսդրությունն ապահովում են տեղեկատվության ազատության բազմազան մեխանիզմներ: Դրանք լայնորեն կիրառվում են մեդիայի և քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների կողմից: Քաղաքացիներն ու քաղաքացիական ակտիվիստները խմբերը նույնպես, թեև ոչ այնքան հաճախ, օգտվում են այդ մեխանիզմներից տեղեկատվություն ստանալու համար: Համաձայն Հայաստանի «Ինֆորմացիայի ազատության կենտրոն» (FOICA) ՀԿ-ի՝ տեղական ինքնակառավարման մարմիններում տեղեկատվության ազատության իրավունքի վերաբերյալ իրականացրած ուսումնասիրության՝ տեղեկատվության ստացման մասին քաղաքապետարաններ ուղարկվող հարցումների 70%-ին տրվում է պատշաճ պատասխան: Սովորաբար տեղեկատվության ստացման մասին հարցումներն արվում են հասարակական կազմակերպությունների կողմից: Որպես օրինակ՝ 2009 թ.-ին ՀՀ Վարչական դատարանը Յելվին համայնքի ղեկավարին տուգանեց 50,000 դրամի չափով (89 եվրո) FOICA-ին

համապատասխան տեղեկատվությունը չտրամադրելու պատճառով: Դա նախադեպային որոշում էր, ըստ որի՝ դատարանը պահանջեց, որ հանրային ծառայողն իր գրպանից վճարի տուգանքը⁸⁶:

Համաձայն «Թրանսփարենսի Ինթերնեշնլ-Սլովակիայի»՝ եվրոպական մայրաքաղաքներում տեղեկատվություն ստանալու հնարավորության վերաբերյալ 2019 թ.-ի հուլիսի դրությամբ իրականացրած հետազոտության՝ Երևանը զբաղեցնում է վերջին տեղը: Հետազոտությունն իրականացվել է եվրոպական 26 երկրների մայրաքաղաքներում 14 ցուցանիշով, ներառյալ տեղեկատվության մատչելիությունը, քաղաքապետարանների որոշումների կայացման գործընթացը, ֆինանսական ռեսուրսների կառավարումը, գնումների թափանցիկությունը, ավագանու նիստերի բովանդակության և ընթացքի վերաբերյալ տեղեկատվության առկայությունը և ձևաչափը, ինչպես նաև ընտրված ներկայացուցիչների էթիկայի կանոնները: Ուսումնասիրությունն իրականացվել է քաղաքապետարանների պաշտոնական կայքերի տվյալների ուսումնասիրության, ինչպես նաև քաղաքապետարաններ ուղարկված հարցումների հիման վրա⁸⁷:

Ազգային օրենսդրություն

ՀՀ Սահմանադրությունն ամրագրում է քաղաքացիների տեղեկատվության ազատության իրավունքը: Սահմանադրության 42-րդ հոդվածում, մասնավորապես նշված է. «Տնօրենքանչլոր ոք ունի իր կարծիքն ազատ արտահայտելու իրավունք: Այս իրավունքը ներառում է սեփական կարծիք ունենալու, ինչպես նաև առանց պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների միջամտության և անկախ պետական սահմաններից՝ տեղեկատվության որևէ միջոցով տեղեկություններ ու գաղափարներ փնտրելու, ստանալու և տարածելու ազատությունը»⁸⁸:

«Տեղեկատվության ազատության մասին» ՀՀ օրենքը սահմանում է տեղեկատվություն կրողի պարտականությունները, ինչպես նաև տեղեկատվության ստացման կարգը, ձևը և պայմանները⁸⁹: Պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների, պետական հիմնարկների և պետության կողմից ֆինանսավորվող կազմակերպությունների մշակած կամ փոխանցած տեղեկատվության, այդ թվում՝ պետական մարմիններին էլեկտրոնային եղանակով ուղարկված տեղեկատվության հարցումների գրանցման, դասակարգման և պահպանման կարգը Կառավարությունն ընդունել է 2015 թ.-ին⁹⁰:

«Չանգվածային լրատվամիջոցների մասին» ՀՀ օրենքը լրագրողներին օժտում է ՉԼՄ կազմակերպություններում առանց անհիմն սահմանափակումների գործելու հիմնարար իրավունքներով: Այն վերահաստատում է տեղեկատվություն փնտրելու, ստանալու և տարածելու սահմանադրական իրավունքը: Օրենքով արգելվում են գրաքննությունը, «լրագրողի օրինական մասնագիտական գործողություններին» միջամտությունը և առանց դատարանի թույլտվության ծանր հանցագործություններին վերաբերող տեղեկատվության աղբյուրների բացահայտումը⁹¹: «Իրավաբանական անձանց, իրավաբանական անձանց առանձնացված ստորաբաժանումների, հիմնարկների և անհատ ձեռնարկատերերի պետական հաշվառման մասին» օրենքում կատարված փոփոխությունները 2020 թ.-ի մարտի 6-ից հնարավորություն են ընձեռել ՉԼՄ-ներին առանց պետական տուրք վճարելու տեղեկատվություն ստանալու ընկերությունների միասնական պետական ռեգիստրից⁹²:

Ազգային ուղեցույցներ

Հայաստանի «Ինֆորմացիայի ազատության կենտրոն»-ը հանրային ծառայողների համար հրապարակել է «Ինչպես կիրառել «Տեղեկատվության ազատության մասին» ՀՀ օրենքը» ուղեցույցը⁹³: Ըստ դրա՝ բոլորը, անկախ քաղաքացիությունից, ունեն տեղեկատվություն ստանալու և տարածելու իրավունք: Տեղեկատվության տրամադրման համար պատասխանատու են բոլոր պետական հաստատությունները՝ ցանկացած տեղական ինքնակառավարման մարմին, ջանկացած

պետական հիմնարկ, պետական բյուջեից ֆինանսավորվող կազմակերպություն և բոլոր նշված հաստատությունների պաշտոնական ներկայացուցիչները:

Ավելին, ուղեցույցը օգնում է հասկանալու տեղեկատվության հասանելիության աստիճանն ու պետական կառույցների՝ տեղեկատվություն տրամադրելու պատասխանատվությունը, ինչպես նաև այն դեպքերը, երբ մերժվում են տեղեկատվություն ստանալու մասին հարցումները:

2019 թվականին Հայաստանի «Ինֆորմացիայի ազատության կենտրոն»-ը լրագրողների համար հրատարակեց «Փաստերի ստուգումը և լրագրողների տեղեկություն ստանալու իրավունքը» ձեռնարկը: Դրանում ներկայացված են փաստերի ստուգման առցանց արդյունավետ բոլոր գործիքները, որոնք արդիական են և դյուրին, ինչպես նաև տեղեկատվության ազատությանն առնչվող օգտակար և կիրառելի նյութեր: Ելն կարող է օգնել լրագրողներին, խմբագիրներին, ուսանողներին, դասախոսներին և ինտերնետ օգտատերերին լայնորեն որոնելու, ճշտելու տեղեկատվության, պատկերների և տեսանյութերի իսկությունը, օգտագործելու արբանյակային տվյալներ և դառնալու ավելի բանիմաց և մեղիագրագետ⁹⁴:

Լավագույն փորձի օրինակ

Հայաստանում համայնքի ղեկավարների և ավագանիների որոշումները էլեկտրոնային տարբերակով՝ pdf ձևաչափով, տեղադրվում էին իրենց պաշտոնական կայքերում, և չկար արդյունավետ որոնման հնարավորություն, ինչը օգտատերերի համար բարդացնում էր անհրաժեշտ իրավական ակտերը գտնելը: Այս կապակցությամբ Տարածքային կառավարման և զարգացման նախարարությունն ու մարզային իշխանությունները (մարզպետարաններ) առավել ճիշտ համարեցին ավագանիների և համայնքի ղեկավարների կողմից ընդունված նորմատիվ իրավական ակտերը տեղադրել Հայաստանի իրավական տեղեկատվական համակարգում (www.arlis.am): Շնորհիվ այս պորտալի, որն առանձին միասնական իրավական տեղեկատվական համակարգ է, օգտատերերը կարողանում են տեղեկատվություն ստանալ տեղական մակարդակում ընդունված բոլոր որոշումների և ակտերի մասին՝ մուտք գործելով *Տեղական ինքնակառավարման մարմինների ակտեր* ենթաբաժին: Նախաձեռնությունը, որը բարձրացնում է տեղական կառավարման թափանցիկությունն ու հաշվետվողականությունը, կյանքի է կոչվել Բաց կառավարման գործընկերության գործողությունների 3-րդ ծրագրի (2016-2018) շրջանակներում⁹⁵:

Վերջին տարիներին էլեկտրոնային կառավարման պլատֆորմների մշակմամբ Կառավարությունը մեծացրել է առցանց տեղեկատվություն դիտելու և ստանալու հնարավորությունները (arlis.am, datalex.am, e-gov.am, e-request.am և այլն): Կայքերը տեղեկություններ են տրամադրում գնումների, դատական ակտերի, լիցենզիաների վերաբերյալ կամ այլ հատուկ տեղեկություններ⁹⁶: 2018 թ.-ին գործարկվեց էլեկտրոնային հարցումների միասնական պլատֆորմը՝ e-request.am- ը. այն թույլ է տալիս էլեկտրոնային հարցում ուղարկել մեկ պատուհանի ձևաչափով, որից հետո դրանք տեսակավորվում և ուղարկվում են պատասխանատու պաշտոնատար անձին⁹⁷:

«Տեղական ինքնակառավարման մասին» օրենքը պարտադրում է բոլոր համայնքներին ունենալ պաշտոնական համացանցային կայք, որտեղ, մասնավորապես պետք է հասանելի լինեն հետևյալ տեղեկությունները՝ փաստաթղթերը, ընթացակարգերը, հանդիպումների վայրը և ժամկետները, համայնքի բնակիչների հետ հանրային լուսմների և քննարկումների նյութերը, համայնքի ավագանու և համայնքի ղեկավարի որոշումների, ինչպես նաև օրենքով սահմանված այլ փաստաթղթերի վերաբերյալ հանրային լուսմների և քննարկումների արդյունքները, տեղական համայնքի բնակիչների ինքնակառավարման գործընթացին մասնակցության ընթացակարգերը, համայնքի ղեկավարին առընթեր խորհրդակցական մարմինների ձևավորման և գործունեության, բաց հանրային լուսմներ և քննարկումներ անցկացնելու ընթացակարգերը, այլ ընթացակարգեր և համապատասխան տեղեկություններ⁹⁸:

3.2. ԲԱՑ ՏՎՅԱԼՆԵՐ

Բաց տվյալները տվյալների կամ տեղեկությունների հրապարակումն են այնպիսի ձևաչափով, որը հնարավոր է դարձնում դրանք ազատ օգտագործելը, փոփոխելը և տարածելը: ՏՀԶԿ-ն նշում է, որ բաց տվյալները ներառում են «քաղաքականությունների շարք, որոնք խթանում են թափանցիկությունը, հաշվետվողականությունը և արժեքաստեղծ են՝ կառավարության տվյալները բոլորին հասանելի դարձնելու միջոցով»: Պետական մարմինների գործողությունների միջոցով ձեռք բերված տվյալները հասանելի դարձնելով՝ կառավարությունը դառնում է ավելի թափանցիկ և հաշվետու քաղաքացիների առջև: Այն նաև օժանդակում է բիզնեսի աճին և քաղաքացիներին տրամադրվող ծառայությունների զարգացմանը:

Միջազգային ստանդարտներ

Բաց տվյալները հարաբերականորեն նոր երևույթ են՝ առանց պաշտոնապես հաստատված ստանդարտների: Այնուամենայնիվ, առկա են մի շարք օգտակար ուղենշային փաստաթղթեր.

- **Եվրոպայի խորհրդի «Բաց տվյալներ առավել արդյունավետ հանրային ծառայությունների համար»** բանաձևում և առաջարկներում⁹⁹ բացատրվում է դրանց կարևորությունը տեղական ժողովրդավարությունը բարելավելու համար:
- **Թափանցիկության և բաց կառավարման վերաբերյալ Եվրոպայի խորհրդի բանաձևը և առաջարկությունը**¹⁰⁰ կոչ են անում տեղական ու տարածքային իշխանություններին ավելացնելու իրենց վարչակազմերի կողմից բաց տվյալների օգտագործումն ու փաստաթղթաշրջանառության կառավարումը և դրանք հրապարակելու համապարփակ, մատչելի և բազմակի օգտագործման եղանակներով:
- **«Քաղաքացիների մասնակցության համար բաց կառավարման տվյալների մասին» Միավորված ազգերի կազմակերպության ուղենիշներում**¹⁰¹ ներմուծվում են քաղաքականություն մշակելու ցուցումներ և լավագույն գործելակերպի առաջարկներ.
- **Համաշխարհային բանկի գործիքակազմը**¹⁰² սկսում է հիմունքներից՝ անցնելով պլանավորման և իրականացման գործընթացներին, ինչպես նաև նշում է տարածված սխալներից խուսափելու եղանակները:
- **Բաց տվյալների օգտագործման «Հինգ աստղ» ծրագիրը**¹⁰³ նախատեսում է տվյալները լիովին բաց դարձնելուն ուղղված հինգ քայլ՝ բացատրելով ծախսերը և օգուտները դրանցից յուրաքանչյուրի դեպքում:
- **Բաց տվյալների միջազգային խարտիայում**¹⁰⁴ սահմանվում են վեց սկզբունքներ՝ բաց, ժամանակին և փոխգործարկելի կառավարման տվյալների համար:
- **ՏՀԶԿ Բաց կառավարման խորհրդի առաջարկությունը**¹⁰⁵ սահմանում է տեղեկատվության տրամադրում ըստ պահանջի, ինչպես նաև կառավարության կողմից տեղեկատվությունը տարածելու համար նախաձեռնողական միջոցառումների կազմակերպում՝ որպես քաղաքացիների մասնակցության նախնական մակարդակ:

Ազգային համատեքստ

Ներկայումս Հայաստանում պետական հիմնարկների հավաքած և հրապարակած տեղեկությունները պատկառելի ծավալի են: Գոյություն ունեն տեղեկատվական մի շարք բազաներ, որոնք ունեն հակակոռուպցիոն և քաղաքացիական-լրագրողական հետաքննություններին օժանդակելու զգալի ներուժ: Դրանցից են, օրինակ, «*Մեկ անձի կողմից կատարված գնումների*»¹⁰⁶, Կոռուպցիայի կանխարգելման հանձնաժողովի կայքերը¹⁰⁷: Լրագրողներն ու հետազոտողները կարող են անկախ հետաքննություն և հետազոտություն իրականացնելու նպատակով օգտվել այդ բաց տվյալներից¹⁰⁸:

Ազգային օրենսդրություն

«Բյուջետային համակարգի մասին» օրենքի համաձայն՝ բյուջեի կազմման և հաստատման գործընթացը պետք է հրապարակային լինի: Օրենքը սահմանում է, որ ԱԺ-ին պետբյուջեի մասին օրենքի նախագիծը ներկայացնելուց երեք օր հետո Կառավարությունը պետք է այն հրապարակի՝ բացառությամբ նախագծի այն հոդվածների, որոնք պետական գաղտնիք են պարունակում: ԱԺ-ում ծավալվող պետբյուջեի նախագծի շուրջ բանավեճը լուսաբանվում է պետական լրատվամիջոցներով՝ դարձյալ բացի պետական գաղտնիք պարունակող հատվածներից: «Տեղական ինքնակառավարման մասին» օրենքը պահանջում է, որ տեղական ինքնակառավարման մարմինները համայնքային բյուջեների նախագծերն ավագանու խորհուրդ ուղարկելուց հետո երեք օրվա ընթացքում այն հրապարակեն տեղական մամուլի միջոցով¹⁰⁹: Նույն օրենքը պահանջում է, որ բոլոր համայնքներն ունենան պաշտոնական կայք, որտեղ կհրապարակեն և՛ համայնքային բյուջեն, և՛ այլ զեկույցներ¹¹⁰:

Ազգային ուղեցույցներ

2014 թ.-ի հոկտեմբերին «Թվային իրավունքներ» ՀԿ-ն «Բաց հասարակություն» հիմնադրամի աջակցությամբ հրապարակել է *Անձնական տվյալների պաշտպանության քաղաքականության ուղեցույց*: Այն տրամադրում է գործնական տեղեկատվություն անձնական տվյալների պաշտպանության ազգային և միջազգային գործելակերպերի և քաղաքականությունների վերաբերյալ՝ հղում կատարելով ազգային և միջազգային գործիքակազմերի: Ավելին, հրապարակումը ներառում է նաև մի շարք եվրոպական նախատիպեր և գործնական առաջարկություններ հայաստանյան իրավիճակի համար¹¹¹:

2017 թ.-ին ՀՀ արդարադատության նախարարության անձնական տվյալների պաշտպանության գործակալությունը մշակել է «Երեխաների անձնական տվյալների պաշտպանության մասին» ուղեցույց: Դրա նպատակն է ապահովել անձնական տվյալների պաշտպանության վերաբերյալ օրենսդրության միասնական մեկնաբանումը, իրազեկել երեխաներին, ծնողներին ու տվյալներ մշակողներին իրենց իրավունքների և պարտականությունների մասին ու բարձրացնել երեխաների անձնական տվյալների պաշտպանության մակարդակը: Ուղեցույցում ներկայացված են երեխաների անձնական տվյալների պաշտպանության սկզբունքները, ոլորտում երեխաների իրավունքները և տվյալներ մշակողների պարտականությունները, ուսումնական հաստատություններում, համացանցում և զանգվածային լրատվության միջոցներով անձնական տվյալների մշակման առանձնահատկությունները և երեխաների անձնական տվյալների պաշտպանության իրավունքի խախտման համար նախատեսված պատասխանատվությունը¹¹²:

Լավագույն փորձի օրինակներ

Հանրային հասանելիություն ունեցող բաց տեղեկատվության լավ օրինակ է *պետական ինտերակտիվ բյուջեն*¹¹³, որը պատկերավոր ներկայացնում է բյուջետային դասակարգերը: Տեղական ինքնակառավարման որոշ մարմիններ նույնպես առաջնորդվում են բյուջեն ներկայացնելու վերոնշյալ եղանակով: Օրինակ՝ Երևանի քաղաքապետարանը¹¹⁴ և Գյումրիում *Compass* ՀԿ-ն¹¹⁵ արդեն հրապարակում են ինտերակտիվ բյուջեն: Պետական հիմնարկները, ինչպես, օրինակ, Նախագահի գրասենյակը¹¹⁶, ևս ընդօրինակել են այդ մոտեցումը: Մեկ այլ օրինակ է Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովի կայքը (*elections.am*), որը բաց տվյալների էլեկտրոնային համակարգ է՝ որոնելու ընտրողների և նրանց ռեզիստրի վերաբերյալ տեղեկատվություն¹¹⁷:

Նման օրինակ է Անշարժ գույքի կադաստրի պետական կոմիտեի կայքը (*ecadastre.am*), որը 2012 թ.-ի հունվարի 1-ից անշարժ գույքի և հողերի գրանցման մասին տեղեկատվություն որոնելու բաց տվյալների էլեկտրոնային համակարգ է: Այս կայքը ստեղծվել է Կոմիտեի կողմից էլեկտրոնային ծառայություններ տրամադրելու, Ներառյալ անշարժ գույքի իրավունքների և սահմանափակումների գրանցման առցանց դիմումների և դրանց առնչվող փաստաթղթերի ընդունման համար: Այսպիսով, այն բաց տվյալների և էլեկտրոնային գործիքների միջոցով թափանցիկությունը բարձրացնելու և քաղաքացիների հասանելիությունը հանրային ծառայություններին մեծացնելու օրինակ է:

3.3. ԲԱՑԱՐԱՅՏՈՒՄ. ԱԿՏԻՎՆԵՐԻ ԵՎ ՇԱՐԵՐԻ ԲԱԽՄԱՆ ՀԱՅՏԱՐԱՐԱԳՐՈՒՄ

Բացահայտումը որոշակի տեղեկատվություն պարբերաբար հրապարակելու գործողությունն է. դա երբեմն պահանջվում է օրենքով: Այն կարող է օժանդակել հակակոռուպցիոն միջոցներին՝ պահանջելով պարբերաբար հրապարակել, օրինակ, ակտիվները և շահերի բախման հայտարարագրերը: Դա կարող է իրականացվել նաև ավելի դրական նպատակներով, օրինակ՝

աջակցելու քաղաքականության մշակմանը կամ ապահովելով, որ հանրությունն առավել տեղեկացված լինի, ուստի և ունակ՝ կատարելու արդյունավետ ներդրում:

Միջազգային ստանդարտներ

- Բացահայտումը կոռուպցիայի դեմ կոնվենցիաների և ստանդարտների կարևոր տարր է. դրանց մասին հիշատակված է սույն ձեռնարկում: Հատուկ կարևորություն ունեն հետևյալ փաստաթղթերը՝ **Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի Պետական պաշտոնյաների վարքագծի կանոնների վերաբերյալ առաջարկությունները**¹¹⁸ և **Տեղական և տարածքային կառավարման մեջ ներգրավված բոլոր անձանց վարքագծի եվրոպական կանոնագիրքը**¹¹⁹, որոնք պահանջում են հայտարարագրել մասնավոր շահերը:
- **Եվրոպայի խորհրդի կոնգրեսի բանաձևը և առաջարկությունը տեղական ու տարածքային իշխանություններին նպաստելու շահերի հայտարարագրման բացահայտմանը և ապահովելու, որ հայտարարագրման քաղաքականությունը ուղեկցվի համապատասխան շահերի բախման լուծումը ապահովող միջոցներով:**
- **ՏՀԶԿ «Հանրային ծառայությունների ոլորտում շահերի բախման կառավարում. ուղենիշներ**¹²¹ **և երկրների փորձառություններ»** փաստաթղթում ներկայացվում են գործնական միջոցներ շահերի բախմանն առնչվող քաղաքականությունն արդիականացնելու համար:
- **ՏՀԶԿ «Պետական պաշտոնյաների ակտիվների հայտարարագրում. կոռուպցիայի կանխարգելման գործիք»**¹²² փաստաթղթում սահմանվում են ակտիվների հայտարարագրման համակարգերի առանցքային տարրերը:

Ազգային համատեքստ

Հայաստանում հանրային ծառայողների և բարձրաստիճան պաշտոնյաների որոշ գործողություններ հանրայնացնելու, շահերի բախմանը, արգելքներին կամ սահմանափակումներին վերաբերող իրավական դաշտը հիմնականում ձևավորվել է 2010 թվականին: «Հանրային ծառայությունների մասին» օրենքն ընդունվել է 2011 թ.-ին, իսկ Բարձրաստիճան պաշտոնատար անձանց Էթիկայի հանձնաժողովը ձևավորվել է 2012 թ.-ին: Տվյալ հանձնաժողովը և իրավական կարգավորումները հանրային ծառայողներից և բարձրաստիճան պաշտոնյաներից պահանջում են հրապարակել շահերի բախման դեպքերը: Առկա է նաև տեղական ինքնակառավարման մարմիններում շահերի բախման բացահայտումների մարմին ձևավորելու կարիք:

2017 թ.-ին «Հանրային ծառայության մասին» նոր օրենքի ընդունումը հանգեցրեց 2019 թ.-ին Կոռուպցիայի կանխարգելման հանձնաժողովի ստեղծմանը, որը համարվում է Բարձրաստիճան պաշտոնատար անձանց Էթիկայի հանձնաժողովի իրավահաջորդը:

Պետական պաշտոնյաները և պետական ծառայողները պարտավոր են ներկայացնել գույքի և եկամուտների հայտարարագրեր նախքան համապատասխան պաշտոն զբաղեցնելը, տարեկան կտրվածքով և պաշտոնավարումը դադարեցնելուց հետո: Նրանց հայտարարագրերում ներառված են նաև պաշտոնատար անձի հետ համատեղ բնակվող ընտանիքի անդամների մասին տվյալներ: Համայնքային ծառայողները չեն ներկայացնում գույքի, եկամուտների և շահերի հայտարարագրեր: «Հանրային ծառայության մասին» ՀՀ օրենքը չի տարածվում նաև համայնքի ավագանու վրա: Շահերի հայտարարագիր ներկայացնում են միայն համայնքի ղեկավարը և նրա տեղակալը, Երևան համայնքի վարչական շրջանների ղեկավարները, նրանց տեղակալները: Այսպիսով, խոշորացված համայնքի վարչական շրջանների ղեկավարներն ու նրանց տեղակալները չեն ներկայացնում շահերի հայտարարագիր: Տեղական ինքնակառավարման մակարդակում թափանցիկությունն ու

հաշվետվողականությունը բարձրացնելու համար անհրաժեշտություն կա նաև մշակելու *տեղական մակարդակում հայտարարագրման օրենսգիրք*:

Սովորաբար ՀԿ-ները իրենց վրա են վերցնում դիտորդների դերը՝ մշտադիտարկելով բացահայտման դեպքերը և զեկուցելով պետական կառույցների տարբեր էթիկայի հանձնաժողովների: Պետական կառույցները սկսել են ավելի ակտիվորեն արձագանքել ՀԿ-ների կողմից կատարվող հարցումներին:

Ազգային օրենսդրություն

Սահմանադրության 95-րդ հոդվածը նշում է. «Պատգամավորը չի կարող զբաղեցնել իր կարգավիճակով չպայմանավորված պաշտոն պետական կամ տեղական ինքնակառավարման այլ մարմիններում, որևէ պաշտոն առևտրային կազմակերպություններում, զբաղվել ձեռնարկատիրական գործունեությամբ, կատարել վճարովի այլ աշխատանք, բացի գիտական, կրթական և ստեղծագործական աշխատանքից»¹²³: «Ազգային ժողովի կանոնակարգ» սահմանադրական օրենքում նշված է, որ Սահմանադրության 95-րդ հոդվածով նախատեսված անհամատեղելիության որևէ պահանջ խախտելու դեպքում, որը վերաբերում է նաև Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովին, Հեռուստատեսության և ռադիոյի հարցերով հանձնաժողովին, Վերահսկիչ պալատի և Կենտրոնական բանկի հոգաբարձուների խորհրդի անդամներին, նրանց լիազորությունները կարող են դադարեցվել՝ որպես հիմք ընդունելով Բարձրաստիճան պաշտոնատար անձանց էթիկայի հարցերով հանձնաժողովի եզրակացությունը՝ սույն հոդվածով սահմանված կարգով¹²⁴:

Օրենքի համաձայն՝ շահերի բախման բացահայտման պահանջը սահմանափակվում է այն պաշտոնյաներով, որոնք զբաղեցնում են միայն քաղաքական, վարչական, ինքնավար պաշտոններ՝ բացառությամբ հայեցողական պաշտոններ զբաղեցնող պաշտոնյաների: «Հանրային ծառայության մասին» ՀՀ օրենքը սահմանում է պետական պաշտոններ զբաղեցնող բոլոր անձանց և հանրային ծառայողների անհամատեղելիության պահանջները: Շահերի հայտարարագրման դեպքում միայն պետական պաշտոններ զբաղեցնող անձինք են պարտավոր հայտարարագրել իրենց շահերը՝ բացի հայեցողական պաշտոններ զբաղեցնող մի խումբ անձանցից:

Շահերի բախման պայմաններում արգելվում է կատարել որևէ գործողություն կամ կայացնել որոշում:

Ազգային ուղեցույցներ

Կոռուպցիայի կանխարգելման հանձնաժողովը հաստատել է պետական պաշտոնյաների և նրանց փոխկապակցված անձանց գույքի, եկամուտների և շահերի տարեկան հայտարարագրման ուղեցույցներ¹²⁵: 2020 թվականի ապրիլի 13-ին գործարկվել է 2019 թվականի գույքի, եկամուտների և շահերի տարեկան հայտարարագրերի լրացման էլեկտրոնային համակարգը, և, ըստ այդմ, մեկնարկել է հայտարարագրեր ներկայացնելու գործընթացը:

Լավագույն փորձի օրինակներ

Եղել է մի քանի դեպք, երբ հասարակական կազմակերպությունները դիտորդի դեր են ստանձնել և դիմել հայտարարագրման տարբեր պետական հիմնարկների Էթիկայի հանձնաժողովներին: Ներկայումս, հաշվի առնելով «Հանրային ծառայության մասին» ՀՀ օրենքից բխող Էթիկայի հանձնաժողովների նոր գաղափարը, պետք է փաստել, որ դրանք պատշաճ չեն գործում: Ըստ այդմ, հայտարարագրեր ներկայացնելու և այդ հանձնաժողովների գործունեության ավելի լավ վերահսկման անհրաժեշտություն կա:

2019 թ.-ին «Հետաքննող լրագրողներ» ՀԿ-ն ստեղծեց տվյալների շտեմարան (data.hetq.am)՝ պաշտոնական և ոչ պաշտոնական աղբյուրներում հրապարակված տեղեկատվությունը հասարակության համար մատչելի և օգտագործողի համար պարզ դարձնելու նպատակով: Շտեմարանը հնարավորություն է տալիս ծանոթանալու Ազգային ժողովի պատգամավորների կենսագրություններին, փոխկապակցված անձանց և հայտարարագրված գույքի գծապատկերներին: Տեղեկատվությունը կարող է ներբեռնվել նաև XLS ձևաչափով:

Հայտարարագրման պահանջները փոփոխվեցին Կոռուպցիայի կանխարգելման հանձնաժողովի ստեղծման և «Հանրային ծառայության մասին» ՀՀ օրենքում փոփոխություններ կատարելու արդյունքում: Ներկայումս դրանք ներառում են նաև շահերի հայտարարագրումը: Այսպես, եթե նախկինում պաշտոնյայի ընտանիքի անդամները չէին հայտարարագրում իրենց ունեցվածքն ու եկամուտները պաշտոնը ստանձնելու պահին, ապա ներկայումս նույնպես նույնաբովանդակ հայտարարագրեր են ներկայացնում¹²⁶:

3.4. ԱՐՏԱՔԻՆ ԱՈՒԴԻՏ

Արտաքին աուդիտը հաշիվների և ֆինանսական տեղեկությունների կանոնավոր, անկախ ուսումնասիրությունն է պետական միջոցների պատշաճ և արդյունավետ օգտագործումն ապահովելու համար: Արտաքին աուդիտներն իրականացվում են երկրի համապատասխան օրենքների և կանոնների համաձայն՝ նպաստելու կառավարության հաշվետվողականությանը հասարակության առջև: Այն կարող է իրականացվել ոչ միայն ֆինանսական ոլորտում, այլև գնահատել կառավարության կատարողականն ու արդյունավետությունը իր իսկ նպատակների կամ ծրագրերի իրականացման ու ծառայությունների մատուցման համատեքստում:

Միջազգային ստանդարտներ

- **«Պետական ոլորտի հաշվապահական հաշվառման միջազգային ստանդարտներ»**¹²⁷ փաստաթղթի հիմնական թեման ազգային, տարածքային և տեղական ինքնակառավարման մարմինների հաշվապահական հաշվառումը, աուդիտը և ֆինանսական հաշվետվությունների ներկայացումն է: Այն վերաբերում է կառավարական գործակալություններին և այն հանրային խմբերին, որոնց նրանք ծառայում են:
- **Աուդիտի բարձրագույն մարմինների միջազգային ստանդարտներ**¹²⁸ կայքէջը ներառում է մասնագիտական ստանդարտների ամբողջական հավաքածու և լավագույն գործելակերպի ուղեցույցներ պետական ոլորտի աուդիտորների համար:
- Արտաքին աուդիտին վերաբերող դրույթներ և կետեր ներառված են կոռուպցիայի դեմ պայքարի մասին մի շարք կոնվենցիաներում և ստանդարտներում:

Ազգային համատեքստ

Հայաստանում պետական հաստատությունների աուդիտն իրականացնում է Հաշվեքննիչ պալատը: Դրա առաքելությունն է որակյալ արտաքին պետական վերահսկողություն իրականացնելը

պետական միջոցների և գույքի կառավարման ոլորտներում տեղի ունեցող խախտումները կանխելու նպատակով և այդպիսով բարելավել արդյունավետության մակարդակը¹²⁹:

Ազգային օրենսդրություն

Հայաստանի Սահմանադրության համաձայն՝ Հաշվեքննիչ պալատը «անկախ պետական մարմին է, որը հանրային ֆինանսների և սեփականության ոլորտում հաշվեքննություն է իրականացնում պետական բյուջեի և համայնքային բյուջեների միջոցների, ստացած փոխառությունների ու վարկերի, պետական և համայնքային սեփականության օգտագործման օրինականության և արդյունավետության նկատմամբ: Հաշվեքննիչ պալատն իրավաբանական անձանց մոտ ստուգումներ կատարելու իրավունք ունի միայն օրենքով սահմանված դեպքերում»¹³⁰:

«Ներքին աուդիտի մասին» օրենքը¹³¹ սահմանում է հանրային հատվածի կազմակերպությունների ներքին աուդիտի սկզբունքները, բնույթը, շրջանակը, համակարգը, ներքին աուդիտի մասնակիցների հիմնական իրավունքներն ու պարտականությունները, ինչպես նաև կարգավորում է դրա կազմակերպման և գործունեության հետ կապված հիմնական հարաբերությունները: Օրենքը նաև սահմանում է, որ տեղական ինքնակառավարման մակարդակում ներքին աուդիտի համակարգը իրականացվում է համայնքի ղեկավարի ենթակայությամբ:

Ազգային ուղեցույցներ

2008 թ.-ին Համաշխարհային բանկը հրապարակել է զեկույց «Հայաստանում հաշվապահական հաշվառման և աուդիտի ստանդարտների ու կոդերի պահպանման մասին»: Այն գնահատում էր ֆինանսական հաշվետվությունների և աուդիտի պահանջներն ու գործելակերպը Հայաստանի ձեռնարկատիրության և ֆինանսական հատվածի ներսում: Բացի դրանից՝ փաստաթուղթը առաջարկում է մի շարք ստանդարտներ, որոնք պետք է խրախուսեն պետական ձեռնարկություններում ավելի մեծ թափանցիկություն՝ հնարավորություն ընձեռելով հասարակությանը գնահատելու կառավարման արդյունավետությունը և ազդելու դրանց վարքագծի վրա¹³²:

Լավագույն փորձի օրինակներ

Տեղական ինքնակառավարման մարմինների համար բյուջեի արտաքին կամ ներքին աուդիտ անցկացնելու մեխանիզմներ և պահանջներ չկան: Այնուամենայնիվ, «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքում 2020 թ.-ի հունվարի 24-ին կատարված փոփոխությունների համաձայն, 2022 թ.-ի հունվարի 1-ից բոլոր համայնքները պետք է ունենան կայք, որում պետք է հրապարակեն բյուջեն և բյուջեի կատարման հաշվետվությունները: Գործող օրենքը կայք ունենալու պարտավորություն է սահմանում միայն այն համայնքների համար, որոնք ունեն ավելի քան 3000 բնակիչ: Այս մեխանիզմները քաղաքացիական հասարակության և քաղաքացիների կողմից բյուջեի աուդիտ իրականացնելու հնարավորություն են ստեղծում: Օրինակ՝ Գյումրիի քաղաքապետարանը համագործակցում է «Կոմպաս» ՀԿ-ի հետ ինտերակտիվ բյուջե հրապարակելու և քաղաքացիներին աուդիտի և բյուջեի վերահսկողության գործում ներգրավելու նպատակով:

Գլուխ 4

ՔԱՂԱՔԱՑԻՆԵՐԻ ՄԱՍՆԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ

4.1. ԲՈՂՈՔՆԵՐԻ ՄԵԽԱՆԻԶՄՆԵՐ

Բողոքների մեխանիզմները թույլ են տալիս քաղաքացիներին հետադարձ կարծիք ներկայացնել պետական մարմիններին իրենց ստացած ծառայությունների մակարդակի վերաբերյալ: Դրանք հաշվետվողականության կարևոր մեխանիզմ են, որոնք թույլ են տալիս քաղծառայողներին և ընտրված պաշտոնյաներին սահմանել, թե որ ոլորտներում են հանրային ծառայությունները մատուցվում ոչ արդյունավետ կամ ոչ արդյունքահետևող: Այն դեպքերում, երբ նման մեխանիզմների միջոցով բողոքներին արագ լուծում է տրվում, դա կարող է հող դառնալ վստահության ավելացման համար: Եթե բողոքներին ընթացք տալու մեխանիզմները կիրառվում են պրոակտիվ եղանակով, դրանք կարող են օժանդակել կառավարություններին իրազեկվելու նոր գաղափարներից և ավելացնելու քաղաքացիների մասնակցությունը:

Միջազգային ստանդարտներ

Հանրային ծառայությունների ոլորտում բողոքներին ընթացք տալու մեխանիզմների վերաբերյալ միջազգային հատուկ ստանդարտներ չկան: Այնուամենայնիվ, կան քաղաքացիական հասարակության մի շարք օգտակար ուղեցուցիչներ և ձեռնարկներ: Տե՛ս, օրինակ.

- **Տեղական ինքնակառավարման եվրոպական խարտիայի Տեղական իշխանությանը մասնակցելու մասին լրացուցիչ արձանագրությունը** (CETS No. 207)¹³³ ապահովում է այդ իրավունքի միջազգային իրավական երաշխիքը, այդ թվում՝ քաղաքացիների բողոքներին և առաջարկներին պատասխանելու մեխանիզմների և ընթացակարգերի ստեղծումը:
- **Դանիայի փախստականների խորհրդի ձեռնարկում**¹³⁴ նկարագրվում է, թե ինչպես կարելի է ստեղծել և կառավարել բողոքների մեխանիզմները:
- «**Վորլդ Վիժն**» կազմակերպության այս փաստաթղթում նկարագրվում են զարգացման գործակալությունների կողմից կիրառվող գործիքները բողոքներ ստանալու համար¹³⁵:
- «**Թրանսփարենսի Ինթերնեշնլ**»-ի այս փաստաթղթում նկարագրվում են համայնքային բողոքների մեխանիզմ ստեղծելու լավագույն գործելակերպերը¹³⁶:

Ազգային համատեքստ

Տեղական ինքնակառավարման մարմինների համար բողոքարկման մեխանիզմ մշակելու զգալի անհրաժեշտություն կա. դա կարող է մեծացնել հանրային վստահությունն այդ մարմինների նկատմամբ: Զանի որ քաղաքացիների համար հանրային ծառայություններից օգտվելիս առաջին շփման կետը տեղական ինքնակառավարման մարմիններն են, անչափ կարևոր է, որ այդ առնչությունը լինի թափանցիկության և բաց լինելու սկզբունքներով: Բողոքների մեխանիզմները կարող են վեր հանել պոտենցիալ խնդիրները, լուծել դրանք և բարելավել տեղական ինքնակառավարման մարմինների ծառայությունները¹³⁷:

Ազգային օրենսդրություն

Հայաստանում չկան կոնկրետ իրավակարգավորումներ, որոնց պահանջն է ձևավորել տեղական ինքնակառավարման մարմինների համար բողոքարկման մեխանիզմներ, սակայն կա այդպիսի մեխանիզմ ստեղծելու անհրաժեշտություն: Այն կբարելավի հաշվետվողականության ցուցանիշները, քաղաքացիներին թույլ կտա բարձրացնել խնդիրներ ու բարելավել իրենց մատուցվող ծառայությունների մակարդակը: Հետևաբար՝ տեղական ինքնակառավարման մարմինները պետք է բողոքարկման մեխանիզմներ ստեղծեն կամավոր հիմունքներով:

Ազգային ուղեցուցիչներ

Ներկայումս բողոքարկման մեխանիզմների մշակման կոնկրետ ստանդարտներ չկան, քանի որ դրանք պետք է հարմարեցվեն տեղական համատեքստին՝ հաշվի առնելով այնպիսի գործոններ, ինչպիսիք են մշակութային նորմերը, գոյություն ունեցող հաստատությունները, սոցիալական մոդելները և այլն: Չնայած չկան բողոքարկման մեխանիզմի զարգացման կոնկրետ դրույթներ, գոյություն ունի հիմնարար սկզբունքների շուրջ ընդհանուր կոնսենսուս, ինչը ենթադրում է, որ այն պետք է լինի թափանցիկ, անկախ, հաշվետու, մատչելի, անվտանգ և դյուրին օգտագործման համար¹³⁸:

Իռլանդիայի կառավարության հաջողված փորձը ցույց է տալիս, որ «բողոքի ձևը համեմատաբար հեշտ պետք է լինի լրացնելու համար, և տեղեկություն հայտնելու պահանջները պետք է հասցվեն նվազագույնի»: Բացի դրանից՝ բողոք ներկայացնելու մեխանիզմը «պետք է դարձնել հասարակության անդամների համար հնարավորինս հեշտ»: Տեղական իշխանությունները պետք է ամեն ջանք գործադրեն այն հրապարակայնացնելու նպատակով¹³⁹:

Հարկ է հիշատակել նաև «Թրանսփարենսի Ինթերնեշնլ»-ի կողմից մշակված արդյունավետ բողոքարկման մեխանիզմների կիրառման լավագույն փորձի մասին ուղեցույցը¹⁴⁰: Սրա նպատակն է առանձնացնել ուղեցույցային սկզբունքներ ու հաջողված փորձեր՝ ստեղծելու և կիրառելու բողոքարկման մեխանիզմներ, որոնք քաղաքացիների համար կապահովեն անվտանգ ուղիներ մասնավոր և հանրային կառույցների հետ կապված ցանկացած կոռուպցիոն ռիսկի կամ միջադեպի մասին ահազանգելու համար:

Լավագույն փորձի օրինակ

Բողոքների մեխանիզմների կիրառմամբ տեղական կառավարման մարմինների նկատմամբ արդյունավետության և հանրային վստահության բարձրացման վերաբերյալ մի քանի հաջող օրինակներ կան զարգացող երկրներում: Օրինակ՝ Մեծ Բրիտանիայի տեղական ինքնակառավարման և սոցիալական ապահովության օմբուդսմենը օգտագործում է բողոքարկման մեխանիզմը այն ծառայությունների արդյունավետության բարձրացման համար, որոնք տեղական իշխանությունները տրամադրում են քաղաքացիներին: Սարդու իրավունքների պաշտպանի գրասենյակի կայքը (www.lgo.org.uk) տրամադրում է բոլոր անհրաժեշտ տեղեկությունները բողոք ներկայացնելու համար¹⁴¹: Կայքում կա նաև մի բաժին, որում կարելի է ծանոթանալ բողոք ներկայացնելու կարևորագույն խորհուրդներին¹⁴²:

4.2. ԶԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀՐԱՊԱՐԱԿԱՅԻՆ ՄՇԱԿՈՒՄ

Քաղաքականության հրապարակային մշակումը լայն տերմին է, որը նկարագրում է քաղաքականության մշակման թափանցիկ և մասնակցային գործընթացը: Այն քաղաքականության և որոշումների ընդունման եղանակ է, որը հիմնված է նորագույն վերլուծական գործիքների վրա և իր բնույթով ինտերակտիվ է: Քաղաքականության հրապարակային մշակման մեկ եղանակ գոյություն ունի: Տարբեր քաղաքական որոշումների դեպքում պահանջվում են տարբեր մոտեցումներ:

Միջազգային ստանդարտներ

Չնայած քաղաքականության հրապարակային մշակման կոնկրետ չափորոշիչներ չկան, այնուամենայնիվ, օգտակար ելակետ կարող են լինել հետևյալ փաստաթղթերը.

- **Տեղական ինքնակառավարման եվրոպական խարտիայի Տեղական ինքնակառավարման մարմինների գործերին մասնակցության իրավունքի մասին լրացուցիչ արձանագրությունը (CETS No. 207)¹⁴³** ապահովում է այդ իրավունքի միջազգային իրավական երաշխիքը, այդ թվում քաղաքացիների բողոքներին և առաջարկներին պատասխանելու մեխանիզմների և ընթացակարգերի ստեղծումը:

- **Եվրոպայի խորհրդի «Քաղաքացիական մասնակցությունը քաղաքական որոշումների կայացմանը» ուղեցույցները**¹⁴⁴ սահմանում են սկզբունքներ քաղաքացիների և քաղաքացիական հասարակության ներգրավման համար:
- **Թափանցիկության և բաց կառավարման վերաբերյալ Եվրոպայի խորհրդի բանաձևը և առաջարկությունը**¹⁴⁵ ներկայացնում են թափանցիկության բարձրացման և տեղական հասարակական կյանքում քաղաքացիների ներգրավվածության և մասնակցության խթանման ստանդարտներ և մեխանիզմներ:
- **ՏՀԶԿ ուղենշային սկզբունքները**¹⁴⁶ նպաստում են հրապարակայնության մշակույթի զարգացմանը“:
- **ՏՀԶԿ «Կենտրոնացում քաղաքացիների վրա. հանրային մասնակցություն առավել արդյունավետ քաղաքականության և ծառայությունների համար»**¹⁴⁷ փաստաթղթում ուսումնասիրվում է, թե ինչպես կարելի է քաղաքականության հրապարակային մշակման գործընթացը կիրառել գործնականում:
- **ՏՀԶԿ «Պետական ոլորտում նորարարության դիտարան»**¹⁴⁸ փաստաթղթում թվարկվում են օգտակար գործիքներ և ռեսուրսներ:
- **«Բաց կառավարական գործընկերությունների ուղեցույց»**¹⁴⁹ **և գործիքակազմ»**¹⁵⁰ փաստաթղթում նկարագրվում են օժանդակության տարբեր ձևեր:
- **ԹԵ՝ Ավստրալիան**¹⁵¹, **ԹԵ՝ ՄԹ-ն**¹⁵² մշակել են օգտակար **գործիքակազմեր**:

Ազգային համատեքստ

Բաց քաղաքականության մշակման և հանրային ներգրավվածության հաստատությունները Հայաստանում գտնվում են ձևավորման գործընթացում: Կառավարությունը քաղաքականության մշակման գործընթացը բարեփոխելու համար քայլեր է ձեռնարկել, որպեսզի այն դառնա ավելի թափանցիկ:

2011 թ.-ի աշնանը ՀՀ Կառավարությունը միացել է Բաց կառավարման գործընկերության (OGP) նախաձեռնությանը և հանրային ծառայությունների մատուցման թափանցիկության և հաշվետվողականության ապահովման պատրաստակամություն հայտնել: Կառավարությունը նաև պատասխանատվություն է ստանձնել հասարակությանը քաղաքականության մշակման գործընթացում ներգրավելու առումով: Ներկայումս երկիրն իրականացնում է **2018-2020** թվականների համար նախատեսված գործողությունների չորրորդ ծրագիրը¹⁵³: 2016 թվականին Կառավարությունը գործարկեց Իրավական ակտերի միասնական հրապարակման կայքը (www.e-draft.am), որտեղ ՀՀ գերատեսչությունների կողմից մշակվող նորմատիվ իրավական ակտերի նախագծերը հասանելի են դառնում հատուկ այդ նպատակով ստեղծված առցանց հարթակում: Կայքը թույլ է տալիս հրապարակել իրավական ակտերի նախագծերը հանրության համար, կազմակերպել առցանց քննարկումներ և արդյունքում ունենալ քաղաքացիական հասարակության ներկայացուցիչների ակտիվ մասնակցություն օրենսդրական գործընթացին: Գրանցված օգտատերերը կարող են ներկայացնել իրենց առաջարկությունները և տեսնել ընդունված առաջարկությունները և այլ առաջարկությունների մերժման դիմաց ներկայացված հիմնավորումները:

Ազգային օրենսդրություն

«Տեղական ինքնակառավարման մասին» օրենքը պահանջում է, որ հասարակությունը տեղեկացվի ավագանու նիստերի մասին: Օրենքում նշվում է, որ ավագանու հերթական նիստից առնվազն յոթ օր առաջ համայնքի ղեկավարը հրապարակում է ավագանու օրակարգի նախագիծը՝ կշռելով նիստի վայրը, օրն ու ժամանակը: Լյն որպես հիմնական սկզբունք է սահմանում քաղաքացիների մասնակցությունը տեղական կառավարմանը: Ըստ օրենքի՝ 16 տարեկանից բարձր ցանկացած քաղաքացի իրավունք ունի մասնակցելու տեղական կառավարմանը: Համայնքի զարգացման

հնգամյա ծրագրում քաղաքացիների մասնակցությունը ապահովելու նպատակով համայնքի ղեկավարը պետք է ձևավորի համայնքային խորհրդատվական մարմին¹⁵⁴:

Ազգային ուղեցույցներ

2019 թ.-ի հոկտեմբերին «Ոչ առևտրային իրավունքի եվրոպական կենտրոնը» (ECNL) «Երանսփարենսի Ինթերնեշնլ-Հայաստան»-ի հետ համագործակցությամբ հրապարակեց «Քաղաքացիական հասարակության միջավայրի գնահատում Արևելյան գործընկերության երկրներում» զեկույցը, որը բաղկացած է 10 տարբեր ոլորտներում իրավական և գործնական միջավայրի գնահատման համար մշակված ստանդարտներից և ցուցանիշներից¹⁵⁵:

Նշված զեկույցում Կառավարությանը առաջարկվում է ներդնել ինստիտուցիոնալ մեխանիզմներ պետական քաղաքականության մշտադիտարկման և իրականացման գործընթացներում ԶՀԿ-ների ներգրավման համար, այդ թվում՝ պետական պայմանագրերի միջոցով ապահովել որոշումների կայացման սկզբնական փուլում պարտադիր խորհրդատվությունը՝ թույլ տալով համապատասխան պետական քաղաքականության ոլորտներում մասնագիտացված ԶՀԿ-ների նշանակալից մասնակցությունը, և ընդլայնել համապատասխան հնարավորությունները՝ էլեկտրոնային հարթակի օգտագործումից բացի կազմակերպելով նաև հանրային լսումներ, փորձագիտական քննարկումներ և կարծիքի հարցումներ¹⁵⁶:

Լավագույն փորձի օրինակ

2019 թվականը նշանավորվեց հակակոռուպցիոն, մարդու իրավունքների պաշտպանության, դատական և իրավական բարեփոխումների ոլորտում պետական քաղաքականության նոր ռազմավարությունների ընդունմամբ: Քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունները ակտիվորեն ներգրավված էին Հայաստանի Հանրապետության 2019-2022 թթ.-ի Հակակոռուպցիոն նոր ռազմավարության և դրա գործողությունների ծրագրի, 2019-2023 թթ.-ի Դատախրավական բարեփոխումների ռազմավարության և դրանից բխող գործողությունների ծրագրի, 2020-2022 թթ.-ի Մարդու իրավունքների պաշտպանության ազգային ռազմավարության և դրա գործողությունների ծրագրի քննարկման և ընդունման մեջ¹⁵⁷:

4.3. ՄԱՍՆԱԿՑԱՅԻՆ ԲՅՈՒՋԵՏԱՎՈՐՈՒՄ

Մասնակցային բյուջետավորումը սկսվել է Բրազիլիայի Պորտու Ալեգրի քաղաքից 1980-ականների վերջերին և տարածում է ստացել ամբողջ աշխարհում: Այն համայնքի անդամներին հնարավորություն է տալիս անմիջական ներդրում ունենալու պետական միջոցների ծախսման հարցում: Մասնակցային բյուջետավորումը մասնակցության, կրթության և քաղաքացիների իրավագործման հնարավորություններ է ստեղծում: Նաև կարող է խթանել թափանցիկությունը, ինչն իր հերթին ոչ արդյունավետ գործելակերպերը և կոռուպցիան նվազեցնելու հնարավորություն է ստեղծում:

Միջազգային ստանդարտներ

Չնայած մասնակցային բյուջետավորում կիրառելու համար կոնկրետ ստանդարտներ չկան, սակայն օգտակար ելակետ կարող են լինել հետևյալ փաստաթղթերը.

- **Տեղական ինքնակառավարման եվրոպական խարտիայի Տեղական ինքնակառավարման մարմինների գործերին մասնակցության իրավունքի մասին լրացուցիչ արձանագրությունը (CETS No. 207)**¹⁵⁸ ապահովում է այդ իրավունքի միջազգային իրավական երաշխիքը, այդ թվում՝ քաղաքացիների բողոքներին և առաջարկներին պատասխանելու մեխանիզմների և ընթացակարգերի ստեղծումը:

- **Եվրոպայի խորհրդի Գենդերային բյուջետավորման մասին բանաձևում**¹⁵⁹ առաջարկվում է տեղական ու տարածաշրջանային մակարդակների տարեկան բյուջեներում ներդնել գենդերային բյուջետավորման մեթոդներ:
- **ՏՀԶԿ այս քաղաքական ամփոփագրում**¹⁶⁰ ներկայացված են քաղաքականության առաջարկներ այն մասին, թե ինչպես հիմնական շահագրգիռ կողմերը կարող են նպաստել հաջողությունն ապահովող մասնակցային բյուջետավորմանը:
- **Համաշխարհային բանկի «Մասնակցային բյուջետավորում» ձեռնարկում**¹⁶¹ նկարագրվում են հիմնարար սկզբունքներ, վերլուծվում են ընթացիկ գործելակերպեր և ներառված են յոթ մանրամասն իրավիճակային ուսումնասիրություններ:
- **ՄԱԿ-ի Մարդկային բնակավայրերի ծրագրի «Մասնակցային բյուջետավորման վերաբերյալ 72 հաճախ տրվող հարցեր»**¹⁶² ձեռնարկում ուսումնասիրվում է, թե ինչպես իրականացնել մասնակցային բյուջետավորում:
- **ՄԹ Մասնակցային բյուջետավորման ստորաբաժանումն իր տնօրինության տակ ունի օգտակար ռեսուրսների և գործիքակազմերի ցանկ**¹⁶³:
- **Միջազգային բյուջետային գործընկերության ենթազգային բաց բյուջեների հարցաշարում**¹⁶⁴ սահմանված են մի շարք քանակական ցուցանիշներ տեղական ինքնակառավարման մարմինների բյուջեների հրապարակայնությունը գնահատելու համար:
- Հարկաբյուջետային թափանցիկության գլոբալ նախաձեռնության **Հանրային մասնակցության սկզբունքները հարկաբյուջետային քաղաքականության մեջ**¹⁶⁵:

Ազգային համատեքստ

Բյուջեի ձևավորման պետական գործընթացը քաղաքացիների և քաղաքացիական հասարակության մասնակցության համար սահմանափակ է: «Պետական բյուջեի մասին» օրենքով սահմանված կոնկրետ մեխանիզմներ չկան, որպեսզի շահագրգիռ կողմերը ներգրավվեն բյուջեի կազմման գործընթացում: Փոխարենը «Տեղական ինքնակառավարման մասին» օրենքում կան բյուջեի կազմման մասնակցային կոնկրետ մեխանիզմներ: Կառավարությունը կարող է տեղական իշխանություններից ընդօրինակել մասնակցային բյուջեի ձևավորման մեխանիզմները:

Ազգային օրենսդրություն

«Տեղական ինքնակառավարման մասին» օրենքը նախատեսում է հանրության մասնակցության մեխանիզմներ: Օրենքի 84-րդ հոդվածում նշվում է, որ համայնքի ղեկավարը պետք է ապահովի համայնքի անդամների մասնակցությունը ամենամյա բյուջեի ձևավորմանը և պետք է ապահովի նաև համայնքի ղեկավարին կից խորհրդակցական մարմնի ստեղծումը, որը բաղկացած կլինի բնակիչներից, փորձագետներից և այլ շահագրգիռ կողմերից: Նույն նպատակով, նախքան վերոնշյալ փաստաթղթերը խորհրդի նիստին ներկայացնելը, կազմակերպվում են հանրային լսումներ կամ քննարկումներ¹⁶⁶:

Ազգային ուղեցույցներ

2015 թ.-ին Հայաստանում տեղական ժողովրդավարության համախմբման օժանդակության մասին գեկույցը տալիս է ցուցումներ, թե ինչպես ներգրավել քաղաքացիներին և քաղաքացիական հասարակության կազմակերպություններին համայնքային բյուջեում սահմանված առաջնահերթությունների ոլորտներում, և թե ինչպես կարող են ռեսուրսների հատկացման գործում նրանք դեր ունենալ: Այն հարկատուներին սովորեցնում է իշխանությունների հետ աշխատել՝ նպաստելով բյուջեին ամնչվող որոշումների կայացմանը, որոնք ներագրում են իրենց կյանքի վրա: Ուղեցույցի համաձայն՝ միասնաբար աշխատող տեղական իշխանությունների և քաղաքացիական հասարակության շահն այն է, որ տեղական ինքնակառավարման մարմինները կարող են լավ գաղափարներ և ավելի խելամիտ լուծումներ հավաքել քաղաքացիներից: Դրան գումարվում է այն, որ

քաղաքացիները սկսում են զարգացնել հասարակական ծառայությունները և համայնքի նկատմամբ պատասխանատվության սեփական զգացումը¹⁶⁷:

Լավագույն փորձի օրինակ

2016 թ.-ի նոյեմբերի 1-ին Գյումրու «Քաղաքացիական երիտասարդական կենտրոն» ՀԿ-ն ներկայացրեց մի շարք առաջարկներ, որպեսզի դրանք ներառվեն Գյումրու հնգամյա զարգացման պլանում և քաղաքային բյուջեում: Ներկայացված առաջարկներից 13-ը ներառվել են վերջնական պլանում: Առաջարկություններն ընդգրկում էին քաղաքի լուսավորության, փողոցներում նոր աղբամանների տեղադրման և քաղաքում նոր ավտոբուսային կանգառների ստեղծման հիմնախնդիրները¹⁶⁸: Քաղաքացիական հասարակության ակտիվ մասնակցությունը օգնեց քաղաքապետարանին սահմանելու առաջնահերթություններն ավելի արդյունավետ եղանակով և զարգացնելու մասնակցային կառավարումը:

2019 թ.-ին Երևանի քաղաքապետարանի կողմից ստեղծվել է «Եկտիվ քաղաքացի» հարթակը՝ քաղաքացիների հետ ավելի արդյունավետ ու սերտ կապ ապահովելու և մասնակցային կառավարում իրականացնելու համար: Հարթակը նպատակ ունի ապահովելու քաղաքացիների հետ ավելի արդյունավետ փոխգործակցություն նոր նախագծերի և գաղափարների հայտնաբերման, առաջարկների ներկայացման և քննարկման շուրջ: Հարթակի շնորհիվ քաղաքացիները հնարավորություն ունեն քաղաքապետարանի հետ համատեղ բարելավելու իրենց բնակավայրը՝ ավելի հարմարավետ և գրավիչ դարձնելով մայրաքաղաքի կյանքը: Միևնույն ժամանակ հարթակը քաղաքացիներին հուզող խնդիրները հավաքելու համակարգ է և լուծումների միասնական որոնման միջոց¹⁶⁹:

4.4. ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԽՈՐՀՐԴԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ

Հանրային խորհրդակցությունը ֆորմալ, հաճախ օրենքով պարտադիր ուժ ունեցող գործընթաց է, որի ժամանակ քաղաքացիները և այլ շահագրգիռ կողմեր իրենց տեսակետն են արտահայտում քաղաքականության մշակման գործընթացի առանցքային փուլերում: Խորհրդակցությունը կարող է կատարվել թե՛ առցանց և թե՛ կենդանի եղանակով կամ երկուսը միասին: Այն իրականացվում է հիմնականում հետևյալ նպատակներով՝ բարձրացնել արդյունավետությունը, մեծացնել թափանցիկությունը և ավելացնել հանրային մասնակցությունը կարևոր որոշումների ընդունման ժամանակ: Արդյունավետ և ժամանակին կատարվելու դեպքում հանրային խորհրդակցությունը կարող է որոշումների կայացման գործընթացի որակական խթան դառնալ, բարելավել համապատասխանությունը պահանջներին, նվազեցնել կիրարկման ծախսերը և նպաստել որոշումների ընդունման գործընթացների նկատմամբ հանրային վստահության աճին:

Միջազգային ստանդարտներ

Չնայած հանրային խորհրդակցություն իրականացնելու հատուկ ստանդարտներ չկան, սակայն օգտակար ելակետ կարող են դառնալ հետևյալ փաստաթղթերը.

- **Տեղական ինքնակառավարման եվրոպական խարտիայի Տեղական իշխանությանը մասնակցելու մասին լրացուցիչ արձանագրությունը (CETS No. 207)**¹⁷⁰ ապահովում է այդ իրավունքի միջազգային իրավական երաշխիքը, այդ թվում՝ քաղաքացիների բողոքներին և

առաջարկներին պատասխանելու այնպիսի մեխանիզմների և ընթացակարգերի ստեղծում, ինչպիսիք են խորհրդատվական գործընթացները և տեղական հանրաքվեները:

- **ՏՀԶԿ Հանրային խորհրդակցությունների հիմնարար փաստաթղթում**¹⁷¹ սահմանվում է խորհրդատվությունը, և ամփոփ նկարագրվում են խորհրդատվական գործիքները:
- **Եվրոպայի խորհրդի «Քաղաքական որոշումների կայացման գործընթացում քաղաքացիական մասնակցության մասին» ուղեցույցը**¹⁷² սահմանում է որոշումների կայացման գործընթացում քաղաքացիական մասնակցության տարբեր տեսակներ:
- **Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի հանձնարարականը տեղական հանրային կյանքում քաղաքացիների մասնակցության մասին**¹⁷³:
- **ՏՀԶԿ Բաց կառավարման խորհրդի առաջարկությունը**¹⁷⁴ աջակցում է բաց և ներառական ձևով հանրային քաղաքականության և ծառայությունների ձևավորման ու մատուցման նախաձեռնություններին:

Ազգային համատեքստ

Հայաստանում օրինաստեղծ գործընթացին հանրային մասնակցությունը «աճող, բայց անարդյունավետ» գործընթաց է: Նախարարությունները հրապարակել են պաշտոնական **e-draft.am** կայքը օրենքների նախագծերի հանրային քննարկման համար, սակայն առաջարկությունները սովորաբար լուրջ ուշադրության չեն արժանանում¹⁷⁵: Արդյունավետ խորհրդակցությունը քաղաքականություն մշակողներին կօգնի ներգրավելու քաղաքացիներին համապատասխան գործընթացում, բարձրացնելու իրականացման կարողությունները, ինչպես նաև ձեռք բերելու հասարակական վստահություն, ինչը կարևոր է քաղաքականության մշակման համար:

Ազգային օրենսդրություն

Աժ կանոնակարգի համաձայն՝ Աժ նախագահը և խորհրդարանական հանձնաժողովները լիազորված են «կազմակերպելու լուսմներ, որոնցում շահագրգիռ կողմերը կարող են ներկայացնել իրենց տեսակետները: Տվյալ փորձը, սակայն, գործնականում համակարգայնացված չէ»¹⁷⁶: «Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» օրենքը պահանջում է օրենսդրական ակտերի պարտադիր հանրային քննարկումների կազմակերպում, ինչը օրենսդրական գործընթացներին մասնակցելու հնարավորություն է ստեղծում: Հանրային քննարկումները անցկացվում են՝ օրենքի նախագիծը կառավարության և համապատասխան նախարարությունների կայքերում հրապարակելով, երբեմն նաև խորհրդարանական լուսմների միջոցով: Որակյալ օրենսդրության ապահովմանն ամենապահանջարկը գործիքներից օրենսդրական գործընթացն ամենաքիչը խարսխվում է հանրային քննարկման վրա¹⁷⁷:

«Տեղական ինքնակառավարման մասին» օրենքը տեղական մակարդակում հասարակության մասնակցության մի շարք հնարավորություններ է ընձեռում: Համայնքների ավագանու նիստերը բաց են, և ավելի քան 3000 բնակիչ ունեցող համայնքներում նիստերը պետք է հեռարձակվեն առցանց՝ համայնքի պաշտոնական կայքում: Համայնքի բնակիչները պետք է տեղեկացված լինեն տեղական ինքնակառավարման գործունեության մասին առանց որևէ խտրականության և կարող են ուղղակիորեն կամ անուղղակիորեն ազդել համայնքի որոշումների վրա ինչպես անհատական մակարդակում, այնպես էլ ասոցիացիաների և քաղաքացիական նախաձեռնությունների միջոցով: Համայնքի բնակիչները կարող են նաև նախաձեռնել նստաշրջանի օրակարգում որոշ հարցեր ներառելը, եթե ներկայացվեն անհրաժեշտ թվով ստորագրություններ¹⁷⁸:

Ազգային ուղեցույցներ

2018 թվականին Հայաստանի Կառավարությունը հաստատեց հանրային լուսմների կազմակերպման և անցկացման կարգը¹⁷⁹: Պետական մարմնի կողմից մշակված նորմատիվ իրավական ակտի նախագծի հանրային քննարկում անցկացնելը պարտադիր է տվյալ

գործակալության պաշտոնական կայքում կատարվող հրապարակման միջոցով, ինչպես նաև ՀՀ Արդարադատության նախարարության կողմից սպասարկվող իրավական ակտերի նախագծերի հրապարակման միասնական **e-draft.am** կայքում¹⁸⁰: Կարգի համաձայն՝ հանրային քննարկման ամփոփագիրը, արձանագրությունները և վերանայված նախագծերը տեղադրվում են հանրային քննարկումը կազմակերպող մարմնի պաշտոնական կայքում, ինչպես նաև **e-draft.am** կայքում: Ստացված առաջարկությունների վերլուծության և ամփոփման հիման վրա հանրային քննարկում իրականացնող մարմինը անհրաժեշտ փոփոխություններ է կատարում նախագծում¹⁸¹:

Լավագույն փորձի օրինակ

Եւ ղաակցուղաւմբ և խորհրդատւղաւմբ Տաշիր և Այգեպատ համայնքները սկսեցին ուղիղ հեռարձակել ավագանիների նիստերը¹⁸², ինչը բարձրացրել է քննարկումների որակը: Այժմ ավագանու անդամներն ավելի ակտիվ են քննարկումներ ծավալելիս և իրենց դիրքորոշումներն արտահայտելիս: Տաշիր համայնքն ավելի հեռուն գնաց՝ համագործակցելով տեղական ՀԿ-ի հետ, որը ստեղծեց և հաստատեց երիտասարդական խորհուրդ: Համայնքը ներդրեց քաղաքացիների և տեղական իշխանուղաւմների միջև մեխանիզմ, ինչպես նաև համայնքային բյուջեից միջոցներ հատկացրեց, որպեսզի կրանք կարողանան իրականացնել իրենց նախաձեռնուղաւմները:

Հանրային լսումների առումով որպես հաջողակ փորձի օրինակ կարող է ծառայել Արդարադատության նախարարուղաւմնը կից գործող «Օրենսդրուղաւմն գարգացման և իրավական հետազոտուղաւմնների կենտրոն» հիմնադրամը: Այն ստեղծվել է 2016 թ.-ին ԱՄՆ ՄԶԳ-ի կողմից ֆինանսավորվող ծրագրի շրջանակներում և, ի թիվս այլ գործողուղաւմների, կազմակերպել է հանրային քննարկումներ պետուղաւմն ներկայացուցիչների և այլ մարմինների ու շահագրգիռ կողմերի մասնակցուղաւմն, ինչպես նաև հանրային իրազեկման արշավներ օրինագծերի վերաբերյալ:

4.5. ՀԱՆՐԱԳՐԵՐ

Հանրագրերը քաղաքացիներին հնարավորուղաւմն են տալիս հարցեր բարձրացնելու պետական ատյանների առջև: Հավաքված ստորագրուղաւմնների թիվը կարող է ցույց տալ, թե ինչ աջակցուղաւմն ունի բարձրացվող հարցը: Դրանք կամ նպատակ ունեն բարձրացնելու տվյալ հարցի վարկանիշը, կամ կարող են ուղղված լինել նաև որոշակի գործողուղաւմններ նախաձեռնելու պահանջին: Հանրագրեր նախաձեռնողները սովորաբար քաղաքացիական հասարակուղաւմն կազմակերպուղաւմններն են, բայց դրանք աստիճանաբար ավելի շատ են ներկայացվում պաշտոնական, իաճախ նաև առցանց հարթակների միջոցով, որտեղ որոշակի ստորագրուղաւմններ հավաքած հանրագրերը ստանում են պաշտոնական արձագանք:¹⁸³

Միջազգային ստանդարտներ

- **Տեղական ինքնակառավարման եվրոպական խարտիայի Տեղական իշխանուղաւմն մասնակցելու մասին լրացուցիչ արձանագրուղաւմնը (CETS No. 207)**¹⁸⁴ ապահովում է այս իրավունքի միջազգային իրավական երաշխիքը, այդ թվում՝ քաղաքացիների մասնակցուղաւմնն ապահովող այնպիսի միջոցառումների սահմանում, ինչպիսիք են հանրագրերը:
- ՏՀԶԿ «Էլեկտրոնային ժողովրդավարուղաւմն խոստումը և խնդիրները»¹⁸⁵ ձեռնարկում նախատեսված է առանձին բաժին առցանց հանրագրերի հարթակ ստեղծելու նշանակուղաւմն և դրան առնչվող մարտահրավերների մասին:

Ազգային համատեքստ

ՀՀ բնակչության շուրջ 72.2 %-ն ակտիվ ինտերնետ սպառող է¹⁸⁶: Բացի այդ, շուրջ 1 339 000 քաղաքացիներ սոցիալական լրատվամիջոցներից օգտվում են շարժական սարքերի միջոցով¹⁸⁷: Ինտերնետի ծածկույթը քաղաքացիներին հնարավորություն է տալիս ներգրավվելու տեղական ինքնակառավարման մարմինների գործունեության մեջ տարբեր մեխանիզմներով, ինչպես նաև խթանելու այն: Հանրագիրը մեկն է այն բոլոր գործիքներից, որով տեղական իշխանությունները կարող են ավելի կանոնավոր ձևով ներգրավել քաղաքացիներին:

Ազգային օրենսդրություն

ՀՀ Սահմանադրության 53-րդ հոդվածը սահմանում է.«Յուրաքանչյուր ոք ունի անհատապես կամ այլոց հետ մեկտեղ պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններին ու պաշտոնատար անձանց հանրագիր ներկայացնելու և ողջամիտ ժամկետում պատշաճ պատասխան ստանալու իրավունք: Մանրամասները սահմանվում են օրենքով»: Սահմանադրությունը քաղաքացիների համար նախատեսում է սահմանադրական փոփոխություն նախաձեռնելու և Ազգային ժողով օրենքների նախագծեր ներկայացնելու մեխանիզմ: Հոդված 202-ը նշում է, որ եթե 200,000 քաղաքացի (ընտրական իրավունք ունեցող) ստորագրեն միջնորդություն, ապա կտրվի սահմանադրական փոփոխությունների գործընթաց մեկնարկելու իրավունք: Ընտրական իրավունք ունեցող առնվազն 50 000 քաղաքացի ունի Ազգային ժողովին քաղաքացիական նախաձեռնության կարգով օրենքի նախագիծ առաջարկելու իրավունք: Հոդված 204-ը սահմանում է, որ եթե Ազգային ժողովը մերժում է Սահմանադրության 109-րդ հոդվածի 6-րդ մասով սահմանված կարգով ներկայացված օրենքի նախագծի ընդունումը, ապա մերժումից հետո 60 օրվա ընթացքում օրենքի նախագծի ընդունման նախաձեռնությանը ընտրական իրավունք ունեցող ևս երեք հարյուր հազար քաղաքացու միանալու դեպքում այն դրվում է հանրաքվեի, եթե Սահմանադրական դատարանը նախագիծը ճանաչում է Սահմանադրությանը համապատասխանող¹⁸⁸: Համաձայն «Տեղական ինքնակառավարման մասին» օրենքի՝ համայնքի բնակիչները կարող են դիմել համայնքային մակարդակի ցանկացած խնդիր ավագանու օրակարգ մտցնելու խնդրանքով: Խորհրդի օրակարգում ընդգրկվելու համար նախաձեռնությունը պետք է հավաքի համայնքի բնակչության մեկ տոկոսի ստորագրությունները, եթե համայնքում 10,000-ից պակաս բնակիչ կա, իսկ 2 տոկոսը, եթե բնակիչների թվաքանակը գերազանցում է 10,000-ը: Բնակիչները ստորագրությունները հավաքում են թղթային տարբերակով և փաթեթը փոխանցում համայնքի ղեկավարին:

Ազգային ուղեցույցներ

«Աջակցություն Հայաստանում տեղական ժողովրդավարության ամրապնդմանը» Եվրոպայի խորհրդի ծրագիրը, որն իրականացվել է Տեղական և տարածքային իշխանությունների կոնգրեսի կողմից Եվրոպայի խորհրդի՝ Հայաստանի վերաբերյալ 2015-2018 թթ.-ի գործողությունների ծրագրի շրջանակներում, մշակել է գործիքակազմ՝ քաղաքացիների մասնակցության խթանման ուղղված նախաձեռնությունների արդյունքները և ծրագրի շրջանակներում տեղական իշխանությունների և համայնքի բնակիչների միջև տեղի ունեցած երկխոսությունը ներկայացնելու համար¹⁸⁹:

Քաղաքացիների մասնակցության նախաձեռնությունները իրականացվել են Ախթալա, Արթիկ, Ուրցաձոր և Վարդենիկ համայնքներում: Դրանց նպատակն էր խթանել քաղաքացիների և քաղաքացիական հասարակության ակտիվ մասնակցությունը իրենց համայնքներում որոշումների կայացման և խնդիրների լուծման գործընթացում, և հանրային քննարկումների և քաղաքապետերի ու քաղաքային խորհուրդների հետ սերտ փոխգործակցության արդյունքում ներգրավել իրենց համայնքների կառուցման, շրջակայությունների սահմանման և բյուջետավորման գործընթացների մեջ: Հայաստանում նախագիծը կարևոր էր սովորելու միջոցով հնարավորություններ ստեղծելու համար, որով բնակիչները, սիստեմատիկ նպաստելով իրենց համայնքների խնդիրների լուծմանը, զարգացրին իրենց գիտելիքները տեղական ինքնակառավարման համակարգի գործունեությանը, ինչպես նաև համայնքային կարողություններին և սահմանափակումներին առնչվող ինքնավարության հարցերի վերաբերյալ: Արդյունքում ծրագրի մասնակիցները համաձայնեցին մի

շարք սկզբունքների, ուղեցույցների, մեթոդների և մասնակցային գործընթացները ղեկավարելու օգտակար խորհուրդների շուրջ, որոնք կարող են կիրառվել ապագա ծրագրերի համար և որոնք նույնպես ներառված են գործիքակազմում Հայաստանում տեղական մակարդակում քաղաքացիների մասնակցության իրավական դաշտի վերլուծության հետ մեկտեղ¹⁹⁰:

Լավագույն փորձի օրինակ

Compass ՀԿ-ն Գյումրիում քաղաքապետարանի հետ համատեղ ստեղծել է պաշտոնական կայք, որտեղ հրապարակում են ինտերակտիվ բյուջեներ (www.gyumribudget.am): Այստեղ հրապարակվում են նաև խնդրագրեր քաղաքացիներին տեղական կառավարման հարցերին մասնակից դարձնելու նպատակով: Օրինակ՝ վերջին խնդրագրերից մեկը դիմում է քաղաքացիներին՝ հարցնելով, թե արդյոք նրանք արդեն պատրաստ են սկսել իրենց տներում աղբի տեսակավորումը: Հիմնվելով քաղաքացիներից ստացված պատասխանների վրա՝ **Compass**-ը մշակում է քաղաքապետարանին ներկայացվելիք գործողությունների փաթեթը:

Գլուխ 5

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

Տեղական իշխանությունն առանցքային դեր է խաղում քաղաքացիների բարեկեցության, ծառայությունների մատուցման, մարդկանց ու կառավարության միջև շփման առաջին օղակն ապահովելու համար: Քաղաքացիների հետ մերձեցումը կարող է օգնել, որ հանրային իշխանություններն ու ծառայությունները իսկապես պատասխանատու և հաշվետու լինեն, բարելավեն մարդկանց կյանքն ու նրանց վստահությունը տեղական հաստատությունների նկատմամբ: Այնուամենայնիվ, այն նույն հատկանիշները, որոնք տեղական ու տարածքային կառավարություններին դարձնում են քաղաքացիների համար այդքան կենսական, կարող են միևնույն ժամանակ նրանց հակել կոռուպցիայի:

Արևելյան Եվրոպայում տեղական ինքնակառավարման մարմինները կարևոր քայլեր են ձեռնարկում ավելի բաց և ընդգրկուն որոշումների կայացման ուղղությամբ: Տեղական ժողովրդավարության համար էական հատկանիշներ լինելով հանդերձ՝ թափանցիկությունն ու քաղաքացիական մասնակցությունը միաժամանակ գործիքներ են արդյունավետ հանրային ծառայություններ մատուցելու, կոռուպցիայի դեմ պայքարելու և այն կանխարգելելու, ինչպես նաև քաղաքացիների վստահության ամրապնդման համար:

Այս ձեռնարկի մեջ ընդգրկված մեխանիզմները ներկայացնում են մի շարք եղանակներ, որոնցով տեղական և տարածքային իշխանությունները կարող են կանխել կաշառակերությունը, նվազեցնել դրա ռիսկերը և զարգացնել արդյունավետ ու հաշվետու հաստատություններ բոլոր մակարդակներում: Այլ բարեփոխումներ, ինչպիսիք են կեղծարարների պաշտպանությունը և անկախ լրատվամիջոցների ու քաղաքացիական հասարակության աջակցությունը, նույնպես կարևոր տեղ են զբաղեցնում բաց կառավարման, հանրային էթիկայի և հաշվետվողականության կառուցման գործում: Կոռուպցիան արմատախիլ անելու ամենաարդյունավետ մոտեցումը հաճախ պետական պաշտոնյաների, լրատվամիջոցների և քաղաքացիական հասարակության՝ դրա մասին հայտնելն ու բարձրաձայնելն է. նրանք պետք է համոզված լինեն, որ իրենց ձայնը լսելի է, իսկ իրենք՝ պաշտպանված:

Եվրոպայի խորհրդի Տեղական և տարածքային իշխանությունների կոնգրեսը հավատարիմ է տեղական ինքնակառավարման մարմիններին տեղական ժողովրդավարության որակի բարելավման, կոռուպցիայի կանխարգելման, էթիկայի և հանրային հաշվետվողականության բարձրացման ու խթանման, թափանցիկության ու քաղաքացիների մասնակցության մակարդակի աճ ապահովելու հարցերում աջակցելուն:

Ծանոթագրություն

- ¹ Միավորված ազգերի կազմակերպություն, Գլխավոր ասամբլեա, Վերափոխելով մեր աշխարհը. Կայուն զարգացման 2030 օրակարգ, A/RES/70/1, 21.10.2015: Տես՝ <https://undocs.org/A/RES/70/1>:
- ² Կայուն զարգացման նպատակներ (ԿՉՆ): Տես՝ <https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/>:
- ³ Սույն հրապարակման մեջ *պետական պաշտոնյաներ* տերմինը վերաբերում է ընտրված ներկայացուցիչներին, պետական մարմիններին և քաղաքացիական ծառայողներին (տեղական, Լարգային կամ պետական մակարդակում), բրոնք ունեն օրենսդիր, վարչական կամ դատական պաշտոններ, ինչպես նաև այն անձանց, բրոնք հանրային գործունեություն են ծավալում հանրային հաստատություններում կամ պետական որևէ ձեռնարկությունում:
- ⁴ Տարածաշրջանների եվրոպական կոմիտե, «Արևելյան գործընկերների երկրներում տեղական և տարածաշրջանային մակարդակում կոռուպցիայի կանխարգելում և հանրային էթիկայի խթանում», 2017: Տես՝ <https://cor.europa.eu/en/documentation/studies/Documents/Preventing-Corruption.pdf>:
- ⁵ Թրանսփարենսի Ինթերնեշլ հակակոռուպցիոն կենտրոն, Հայաստանում կոռուպցիայի վերաբերյալ հասարակական կարծիքի ուսումնասիրություն, 2019: Տես՝ <https://transparency.am/files/publications/1586439945-0-151140.pdf?v=4>:
- ⁶ Նախարարների կոմիտեի թիվ R (2000) 10 հանձնարարականը անդամ պետություններին ԵՄ պետական պաշտոնյաների վարքագծի կանոնների վերաբերյալ: Տես՝ <https://rm.coe.int/16806cc1ec>:
- ⁷ Եվրոպայի խորհրդի տեղական և տարածքային իշխանությունների կոնգրեսում տեղական և տարածքային կառավարման մեջ ներգրավված բոլոր անձանց վարքագծի եվրոպական կանոնագրքի մասին 433 (2018) բանաձևը: Տես՝ <https://rm.coe.int/16808d3295>:
- ⁸ Եվրոպայի խորհրդի Տեղական մակարդակում հանրային էթիկայի համառոտ ձեռնարկ: Տես՝ <https://rm.coe.int/1680748013>:
- ⁹ ՏՀԶԿ Հանրային բարեկարգության վերաբերյալ առաջարկությունը, 2017: Տես՝ <http://www.oecd.org/gov/ethics/recommendation-public-integrity/>:
- ¹⁰ Ռիթոն Յ., Կառավարության և քաղաքացիական ծառայության էթիկայի արդյունավետ ստանդարտների ներդրում, Թրանսփարենսի Ինթերնեշլ, 2001: Տես՝ <https://www.oecd.org/mena/governance/35521740.pdf>:
- ¹¹ «Ազգային ժողովի կանոնակարգ» ՀՀ սահմանադրական օրենք: Տես՝ <https://www.arlis.am/documentView.aspx?docid=110824>:
- ¹² «Կոռուպցիայի կանխարգելման հանձնաժողովի մասին» ՀՀ օրենք: Տես՝ <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docID=114355>:
- ¹³ «Սահմանադրական դատարանի մասին» ՀՀ սահմանադրական օրենք: Տես՝ http://www.concourt.am/armenian/law_cc/index.htm:
- ¹⁴ ՀՀ դատական օրենսգիրք: Տես՝ <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=119531>:
- ¹⁵ «Ղատախազության մասին» ՀՀ օրենք: Տես՝ <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docID=117713>:
- ¹⁶ «Հանրային ծառայության մասին» ՀՀ օրենք, հոդված 44: Տես՝ <https://www.arlis.am/documentView.aspx?docID=120832>:
- ¹⁷ «Կոռուպցիայի կանխարգելման հանձնաժողովի մասին» ՀՀ օրենք: Տես՝ <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docID=114355>:
- ¹⁸ «Մեր Սեղրակյանը թույլ է տվել պատգամավորի էթիկայի խախտում. ԱԺ էթիկայի հանձնաժողով», 05.05.2016: Տես՝ <https://news.am/arm/news/325759.html>:
- ¹⁹ Կոռուպցիայի կանխարգելման հանձնաժողով, Եզրակացություն թիվ 07/19, 2020 թ. մարտի 11: Տես՝ <http://cpcarmenia.am/files/legislation/343.pdf>:
- ²⁰ ՏՀԶԿ, «Լիջազգային բիզնես գործարքներում օտարերկրյա պետական պաշտոնյաների կաշառակերության դեմ պայքարի մասին» կոնվենցիա, 2017: Տես՝ <http://www.oecd.org/corruption/oecdantibriberyconvention.htm>:
- ²¹ Կաշառքի դեմ պայքարի կառավարման համակարգեր, Ստանդարտացման միջազգային կազմակերպություն: Տես՝ <https://www.iso.org/iso-37001-anti-bribery-management.html>:
- ²² ՏՀԶԿ, Երեքին վերահսկողության, էթիկայի և համապատասխանության լավագույն փորձի ուղեցույց, 2010: Տես՝ <https://www.oecd.org/daf/anti-bribery/44884389.pdf>:
- ²³ Թրանսփարենսի Ինթերնեշլ հակակոռուպցիոն կենտրոն, Հայաստանում կոռուպցիայի վերաբերյալ հասարակական կարծիքի ուսումնասիրություն, 2019: Տես՝ <https://transparency.am/files/publications/1586439945-0-151140.pdf?v=4>:
- ²⁴ Նույն տեղում:
- ²⁵ Թրանսփարենսի Ինթերնեշլ, Կոռուպցիայի ընկալման համաթիվ, 2019: Տես՝ https://images.transparencycdn.org/images/2019_CPI_Report_EN_200331_141425.pdf:
- ²⁶ ՀՀ քրեական օրենսգիրք: Տես՝ <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=114411>:
- ²⁷ Քրեական գործ No: ԵՂ/0216/01/19: Գրանցվել է 14.04.2019 թ.-ին Երևան քաղաքի առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության դատարանում: Տես՝ http://datalex.am/?app=AppCaseSearch&case_id=45880421203934246:
- ²⁸ ՏՀԶԿ, «Շահերի բախման կառավարումը հանրային ծառայություններում», 2003, էջ 24: Տես՝ <http://www.oecd.org/gov/ethics/48994419.pdf>:
- ²⁹ Նախարարների կոմիտեի թիվ R (2000) 10 հանձնարարականը անդամ պետություններին ԵՄ պետական պաշտոնյաների վարքագծի կանոնների վերաբերյալ: Տես՝ <https://rm.coe.int/16806cc1ec>:
- ³⁰ Եվրոպայի խորհրդի տեղական և տարածքային իշխանությունների կոնգրեսում տեղական և տարածքային կառավարման մեջ ներգրավված բոլոր անձանց վարքագծի եվրոպական կանոնագրքի մասին 433 (2018) բանաձևը: Տես՝ <https://rm.coe.int/16808d3295>:

- ³¹ Եվրոպայի խորհրդի կոնգրեսի բանաձևը և առաջարկությունը տեղական և տարածքային մակարդակով շահերի բախման վերաբերյալ: Տես՝ <https://rm.coe.int/16808d33d0>:
- ³² ՏՀԶԿ, Գեոտական ծառայությունների ոլորտում շահերի բախումը կառավարելու ուղենիշեր: Տես՝ <http://www.oecd.org/gov/ethics/managingconflictsofinterestinthepublicservice.htm>:
- ³³ ԷԽ Բանաձևը և հանձնարարականը «Պետական գնումները տեղական և տարածքային մակարդակներում թափանցիկ դարձնելու վերաբերյալ»: Տես՝ <https://rm.coe.int/168074cf72>:
- ³⁴ ՏՀԶԿ, Պետական գնումների բարելավողության խթանում. Տնտեսական համագործակցության և զարգացման կազմակերպություն, 2008: Տես՝ <http://www.oecd.org/gov/ethics/enhancingintegrityinpublicprocurementchecklist.htm>:
- ³⁵ Միավորված ազգերի կազմակերպության Կոռուպցիայի դեմ կոնվենցիա: Տես՝ <https://www.unodc.org/unodc/en/treaties/CAC/>:
- ³⁶ Միավորված ազգերի կազմակերպության Կոռուպցիայի դեմ կոնվենցիայի տեխնիկական ուղեցույցը: Տես՝ <https://www.unodc.org/unodc/en/treaties/CAC/technical-guide.html>:
- ³⁷ Եվրոպայի խորհրդի Կոռուպցիայի մասին քրեական իրավունքի կոնվենցիայի (ETS No. 173): Տես՝ <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/173>:
- ³⁸ Եվրոպայի խորհրդի Կոռուպցիայի մասին քաղաքացիական իրավունքի կոնվենցիա (ETS No. 174): Տես՝ <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/174>:
- ³⁹ Պաշտոնյաների ներգրավմամբ կոռուպցիայի դեմ Եվրոպական միության կոնվենցիա: Տես՝ <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM:l33027>:
- ⁴⁰ ՏՀԶԿ Հանրային բարելավողության վերաբերյալ առաջարկությունը, 2017: Տես՝ <http://www.oecd.org/gov/ethics/recommendation-public-integrity/>:
- ⁴¹ «Կոռուպցիայի կանխարգելման հանձնաժողովի մասին» ՀՀ օրենք: Տես՝ <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docID=114355>:
- ⁴² Նույն տեղում:
- ⁴³ «Հանրային ծառայության մասին» ՀՀ օրենք: Տես՝ <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=120832>:
- ⁴⁴ Նույն տեղում:
- ⁴⁵ Կոռուպցիայի կանխարգելման հանձնաժողով, Եզրակացություն թիվ 06/2019, 2020 թ. մարտի 6: Տես՝ <http://cpcarmenia.am/files/legislation/342.pdf>:
- ⁴⁶ Միավորված ազգերի կազմակերպության Կոռուպցիայի դեմ կոնվենցիա: Տես՝ <https://www.unodc.org/unodc/en/treaties/CAC/>:
- ⁴⁷ Միավորված ազգերի կազմակերպության Կոռուպցիայի դեմ կոնվենցիայի տեխնիկական ուղեցույցը: Տես՝ <https://www.unodc.org/unodc/en/treaties/CAC/technical-guide.html>:
- ⁴⁸ Եվրոպայի խորհրդի Կոռուպցիայի մասին քրեական իրավունքի կոնվենցիայի (ETS No. 173): Տես՝ <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/173>:
- ⁴⁹ Եվրոպայի խորհրդի Կոռուպցիայի մասին քաղաքացիական իրավունքի կոնվենցիա (ETS No. 174): Տես՝ <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/174>:
- ⁵⁰ Պաշտոնյաների ներգրավմամբ կոռուպցիայի դեմ Եվրոպական միության կոնվենցիա: Տես՝ <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM:l33027>:
- ⁵¹ Թրանսփարենսի Ինթերնեշնլ, Կոռուպցիայի համաշխարհային բարոմետր, 2016: Տես՝ <https://www.transparency.org/research/gcb/overview>:
- ⁵² Թրանսփարենսի Ինթերնեշնլ, Կոռուպցիայի համաշխարհային բարոմետրը Հայաստանում, 2016: Տես՝ <https://transparency.am/en/gcb/2016>:
- ⁵³ Թրանսփարենսի Ինթերնեշնլ հակակոռուպցիոն կենտրոն, Հայաստանում կոռուպցիայի վերաբերյալ հասարակական կարծիքի ուսումնասիրություն, 2019: Տես՝ <https://transparency.am/files/publications/1586439945-0-151140.pdf?v=4>:
- ⁵⁴ ՀՀ քրեական օրենսգրք: Տես՝ <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=114411>:
- ⁵⁵ Քրեական գործ No: ՍԴ/0009/01/20: Գրանցվել է 24.02.2020 Սյունիքի մարզի ընդհանուր իրավասության առաջին ատյանի դատարանում: Տես՝ http://datalex.am/?app=AppCaseSearch&case_id=35465847065594934
- ⁵⁶ Միավորված ազգերի կազմակերպության Կոռուպցիայի դեմ կոնվենցիա: Տես՝ <https://www.unodc.org/unodc/en/treaties/CAC/>:
- ⁵⁷ Միավորված ազգերի կազմակերպության Կոռուպցիայի դեմ կոնվենցիայի տեխնիկական ուղեցույցը: Տես՝ <https://www.unodc.org/unodc/en/treaties/CAC/technical-guide.html>:
- ⁵⁸ Եվրոպայի խորհրդի Կոռուպցիայի մասին քրեական իրավունքի կոնվենցիայի (ETS No. 173): Տես՝ <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/173>:
- ⁵⁹ Եվրոպայի խորհրդի Կոռուպցիայի մասին քաղաքացիական իրավունքի կոնվենցիա (ETS No. 174): Տես՝ <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/174>:
- ⁶⁰ Պաշտոնյաների ներգրավմամբ կոռուպցիայի դեմ Եվրոպական միության կոնվենցիա: Տես՝ <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM:l33027>:
- ⁶¹ L Մորայես «Կանայք ընտրություններին ավելի վստահ են, քան տղամարդիկ», Գեյափ, 2012 թ. հոկտեմբերի 11: Տես՝ <http://news.gallup.com/poll/157997/women-worldwide-lessconfident-men-elections.aspx>:
- ⁶² ԵԱՀԿ, «ՀՀ, 2017թ.-ի ապրիլի խորհրդարանական ընտրություններ», 2017: Տես՝ <http://www.osce.org/odihr/328226>:

- ⁶³ ԵԱՀԿ Ժողովրդավարական հաստատությունների և մարդու իրավունքների գրասենյակի (ԵՀՄԻԳ) վերջնական զեկույցը 2018 թ.-ի դեկտեմբերի 9-ին կայացած արտահերթ խորհրդարանական ընտրությունների վերաբերյալ: Տես՝ <https://res.elections.am/images/doc/OSCE09.12.18.pdf>:
- ⁶⁴ Հայաստանում արտահերթ խորհրդարանական ընտրությունների դիտարկում (2018 թ. դեկտեմբերի 9): ԵՄԽԿ, 2019 թ. հունվարի 21: Տես՝ <https://res.elections.am/images/doc/PACE09.12.18.pdf>:
- ⁶⁵ Երկարաժամկետ դիտորդական առաքելության միջանկյալ զեկույցը 2018 թ.-ի դեկտեմբերի 9-ին կայացած արտահերթ խորհրդարանական ընտրությունների վերաբերյալ: Տես՝ <https://transparency.am/files/publications/1545323664-0-741866.pdf>:
- ⁶⁶ ՀՀ ընտրական օրենսգիրք: Տես՝ <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=105967>:
- ⁶⁷ ՀՀ քրեական օրենսգիրք: Տես՝ <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=114411>:
- ⁶⁸ «Փողերի լվացման և ահաբեկչության ֆինանսավորման դեմ պայքարի մասին» ՀՀ օրենք: Տես՝ https://www.cba.am/Storage/EN/FDK/Regulation/aml_cft_law_eng.pdf:
- ⁶⁹ «Դպրոցների տնօրենները նախընտրական սկանդալի հետ կապված գործ են հարուցել քաղաքացիական խմբի դեմ», Հայկական շաբաթ, 2017 թ. ապրիլի 11: Տես՝ <https://armenianweekly.com/2017/04/11/armenian-public-school-directors-sue-civil-group-over-preelection-scandal/>:
- ⁷⁰ «Դպրոցների տնօրենների ծայրահեղություններից միայն մեկն է պարունակում առերևույթ հանցագործության հատկանիշներ. ՀՀ դատախազություն», Արմենպրես, 2017 թ. մարտի 27: Տես՝ <https://armenpress.am/eng/news>:
- ⁷¹ «Գլուհիների թիվ 37 դպրոցի տնօրենի արարքում «քաղաքի հիմքեր չկան», «Ազատություն» ռադիոկայան, ապրիլ, 2017: Տես՝ <https://www.azatutyun.am/a/28434875.html>:
- ⁷² Միավորված ազգերի կազմակերպության Կոռուպցիայի դեմ կոնվենցիա: Տես՝ <https://www.unodc.org/unodc/en/treaties/CAC/>:
- ⁷³ Միավորված ազգերի կազմակերպության Կոռուպցիայի դեմ կոնվենցիայի տեխնիկական ուղեցույց: Տես՝ <https://www.unodc.org/unodc/en/treaties/CAC/technical-guide.html>:
- ⁷⁴ Եվրոպայի խորհրդի Կոռուպցիայի մասին քրեական իրավունքի կոնվենցիայի (ETS No. 173): Տես՝ <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/173>:
- ⁷⁵ Եվրոպայի խորհրդի Կոռուպցիայի մասին քաղաքացիական իրավունքի կոնվենցիա (ETS No. 174): Տես՝ <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/174>:
- ⁷⁶ Տեղական և տարածքային իշխանության մակարդակում նեպոտիզմի դեմ պայքարի վերաբերյալ Եվրոպայի խորհրդի բանաձևը և առաջարկությունը: Տես՝ <https://rm.coe.int/16809312c3>:
- ⁷⁷ Պաշտոնյաների ներգրավմամբ կոռուպցիայի դեմ Եվրոպական միության կոնվենցիա: Տես՝ <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM:l33027>:
- ⁷⁸ «Հանրային ծառայության մասին» ՀՀ օրենք: Տես՝ <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=68771>:
- ⁷⁹ Նույն տեղում:
- ⁸⁰ ՀՀ քրեական օրենսգիրք: Տես՝ <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=114411>:
- ⁸¹ Քրեական գործ No: ՇԴ/0083/01/19: Գրանցվել է 31.10.2019-ին Շիրակի մարզի ընդհանուր իրավասության առաջին աստիճանի դատարանում: Տես՝ http://datalex.am/?app=AppCaseSearch&case_id=29554872554731790:
- ⁸² Պաշտոնական փաստաթղթերի մատչելիության մասին Եվրոպայի խորհրդի կոնվենցիա (CETS No. 205): Տես՝ <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/205>:
- ⁸³ ՄԱԿ-ի Եվրոպական տնտեսական հանձնաժողովի կոնվենցիա «Տեղեկատվության մատչելիության, բրոշուրների կայացման գործընթացում հասարակության մասնակցության և բնապահպանական հարցերում արդարադատության մատչելիության վերաբերյալ»: Տես՝ <https://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/documents/cep43e.pdf>:
- ⁸⁴ Թափանցիկության և բաց կառավարման վերաբերյալ Եվրոպայի խորհրդի կոնվենցիայի բանաձևը և առաջարկությունը: Տես՝ <https://rm.coe.int/16808d341c>:
- ⁸⁵ ՏՀԶԿ առաջարկությունը Բաց կառավարման խորհրդի վերաբերյալ: Տես՝ <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0438>:
- ⁸⁶ «Տեղեկատվության ազատությունը ՏԻՄ-երում», Ինֆորմացիայի ազատության կենտրոն, 2012 թ. դեկտեմբերի 11: Տես՝ <http://www.foi.am/hy/news/item/1149/>:
- ⁸⁷ Թրանսպարենտի Ինթերնեշնլ-Սլովակիա, Տեղեկատվության մատչելիությունը Եվրոպական մայրաքաղաքներում. 2019: Տես՝ <https://transparency.am/files/publications/1571065989-0-478840.pdf?v=4>:
- ⁸⁸ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն: Տես՝ <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=5805>:
- ⁸⁹ «Տեղեկատվության ազատության մասին» ՀՀ օրենք: Տես՝ <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=1372>:
- ⁹⁰ ՀՀ Կառավարության 15.10.2015 թվականի N 1204-Ն որոշումը «Տեղեկատվություն տնօրինողի կողմից մշակված կամ նրան առաքված տեղեկությունների գրանցման, բասակարգման և պահպանման, ինչպես նաև պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների, պետական հիմնարկների ու կազմակերպությունների կողմից տեղեկության կամ դրա կրկնօրինակի (պատճենի) տրամադրման կարգը սահմանելու մասին»: Տես՝ <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=101115>:
- ⁹¹ «Չանգվածային լրատվության մասին» ՀՀ օրենք: Տես՝ <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=1379>:
- ⁹² «Իրավաբանական անձանց պետական գրանցման, իրավաբանական անձանց առանձնացված ստորաբաժանումների, հիմնարկների և անհատ ձեռնարկատերերի պետական հաշվառման մասին» ՀՀ օրենք: Տես՝ <http://www.irtek.am/views/act.aspx?aid=150096>:

- ⁹³ «Ինչպես օգտագործել «Տեղեկատվության ազատության մասին» ՀՀ օրենքը», Ինֆորմացիայի ազատության կենտրոն, 2005: Տես՝ http://www.foi.am/files/library_pdfs/5.pdf:
- ⁹⁴ «Փաստերի ստուգումը և լրագրողների տեղեկություն ստանալու իրավունքը» [Fact-checking and the right of journalists to receive information], Ինֆորմացիայի ազատության կենտրոն, 2019. Տես՝ <http://factradar.tilda.ws/?fbclid=IwAR0FJEtoG5VHlehdzO9FVQmQKuBPirGZEYpR4v2yu1soXPcfyMFB5N5AhqU>:
- ⁹⁵ Բաց կառավարման գործընկերություն, «ՀՀ երրորդ գործողությունների պլանի միջնաժամկետ գնահատման զեկույց», 2017 թ. սեպտեմբեր, էջ 27-30: Տես՝ http://www.ogp.am/en/news/item/2017/10/22/mself_3/:
- ⁹⁶ «ԶԳԿ չափիչ: Արևելյան գործընկերության երկրներում քաղաքացիական հասարակության միջավայրի գնահատում»: Հայաստան, Երևան, 2019.: Տես՝ <https://transparency.am/files/publications/1573821063-0-588028.pdf?v=4>:
- ⁹⁷ Էլեկտրոնային հարցումների միասնական հարթակ: Տես՝ <https://www.e-request.am/en/>:
- ⁹⁸ «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքը 24.01.2020 թ.-ի փոփոխություններով: Տես՝ <https://www.arlis.am/documentView.aspx?docid=139078>:
- ⁹⁹ Եվրոպայի խորհրդի «Բաց տվյալներ առավել արդյունավետ հանրային ծառայությունների համար» բանաձև: Տես՝ <https://rm.coe.int/16806fbd8c>:
- ¹⁰⁰ Թափանցիկության և բաց կառավարման վերաբերյալ Եվրոպայի խորհրդի կոնգրեսի բանաձևը և առաջարկությունը: Տես՝ <https://rm.coe.int/16808d341c>:
- ¹⁰¹ ՄԱԿ-ի ուղեկիշները «Քաղաքացիների մասնակցության համար բաց կառավարման տվյալների մասին»: Տես՝ <http://workspace.unpan.org/sites/Internet/Documents/Guidelines%20on%20OGDCE%20May17%202013.pdf>
- ¹⁰² Համաշխարհային բանկ, «Բաց կառավարության տվյալների գործիքակազմ»: Տես՝ <http://opendatatookit.worldbank.org>:
- ¹⁰³ Բաց տվյալների օգտագործման «Հինգ աստղ» ծրագիր: Տես՝ <http://5stardata.info>:
- ¹⁰⁴ Բաց տվյալների միջազգային խարտիա: Տես՝ http://opendatacharter.net/wp-content/uploads/2015/10/opendatacharter-charter_F.pdf:
- ¹⁰⁵ ՏՀԶԿ առաջարկությունը Բաց կառավարման խորհրդի վերաբերյալ: Տես՝ <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0438>:
- ¹⁰⁶ «Սեկ անձից կատարվող գնումներ» [Purchases made by one person]: Տես՝ <https://www.e-gov.am/transparent/>:
- ¹⁰⁷ Կոռուպցիայի կանխարգելման հանձնաժողով: Տես՝ <http://cpcarmenia.am/hy/>:
- ¹⁰⁸ «Բաց տվյալները Հայաստանի պետական սեգմենտում», Կոլբա լաբ, 2016 թ. դեկտեմբերի 1.: Տես՝ <http://kolba.am/en/post/open-data-government-armenia/>:
- ¹⁰⁹ «Բյուջետային համակարգի մասին» ՀՀ օրենք: Տես՝ <http://parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1503&lang=arm>:
- ¹¹⁰ «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենք: Տես՝ <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=5665>:
- ¹¹¹ «ԸՎԿ-ի իրավունքներ» ՀԿ, Բաց հասարակություն հիմնադրամներ, Անձնական տվյալների պաշտպանության քաղաքականության ուղեցույց, 2014 թ. հոկտեմբեր: Տես՝ http://www.osf.am/wp-content/uploads/2015/04/DataProPolicyGuide_arm_final.pdf:
- ¹¹² Երեխաների անձնական տվյալների պաշտպանության վերաբերյալ ուղեցույց: Տես՝ http://moj.am/storage/uploads/001.Ughecuyc-erexaneri_andznakan_tvyalner.pdf:
- ¹¹³ Ինտերակտիվ բյուջե 2017 [Interactive Budget 2017]: Տես՝ <https://www.e-gov.am/interactive-budget/>:
- ¹¹⁴ Երևան քաղաքի ինտերակտիվ բյուջե [Yerevan Interactive Budget]: Տես՝ <http://budget.yerevan.am/>:
- ¹¹⁵ Գյումրիի համայնքի ինտերակտիվ բյուջե [Gyumri community budget]: Տես՝ <http://www.gyumribudget.am/view/1>:
- ¹¹⁶ ՀՀ Նախագահի աշխատակազմի հասկացված բյուջետային միջոցներ: Տես՝ <http://www.president.am/hy/the-budget/>:
- ¹¹⁷ Ներկայումս մի քանի ոլորտներում տեղեկատվական համակարգերի բաց տվյալների ձևաչափին անցնելու շարունակական նախաձեռնություններ կան (օրինակ՝ գնումներ, ընկերությունների սեփականություն և այլն):
- ¹¹⁸ Նախարարների կոմիտեի թիվ R (2000) 10 հանձնարարականը անդամ պետություններին ԵԽ պետական պաշտոնյաների վարքագծի կանոնների վերաբերյալ: Տես՝ <https://rm.coe.int/16806cc1ec>
- ¹¹⁹ Եվրոպայի խորհրդի տեղական և տարածքային իշխանությունների կոնգրեսում տեղական և տարածքային կառավարման մեջ ներգրավված բոլոր անձանց վարքագծի եվրոպական կանոնագրքի մասին 433 (2018) բանաձևը: Տես՝ <https://rm.coe.int/16808d3295>:
- ¹²⁰ Եվրոպայի խորհրդի կոնգրեսի բանաձևը և առաջարկությունը տեղական և տարածքային մակարդակով շահերի բախման վերաբերյալ: Տես՝ <https://rm.coe.int/16808d33d0>:
- ¹²¹ ՏՀԶԿ «Շահերի բախման կառավարումը հանրային ծառայություններում», 2003, էջ 24: Տես՝ <http://www.oecd.org/gov/ethics/48994419.pdf>:
- ¹²² ՏՀԶԿ «Պետական պաշտոնյաների ակտիվների հալոարարագրում. Լոռուպցիայի կանխարգելման գործիք»: Տես՝ <http://www.oecd.org/corruption/anti-bribery/47489446.pdf>:
- ¹²³ ՀՀ Սահմանադրություն: Տես՝ <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=5805>:
- ¹²⁴ «Լճագային ժողովի կանոնակարգ» ՀՀ սահմանադրական օրենք: Տես՝ <https://www.arlis.am/documentView.aspx?docid=110824>:
- ¹²⁵ Կոռուպցիայի կանխարգելման հանձնաժողով, Պետական պաշտոնյաների և նրանց փոխկապակցված անձանց գույքի, եկամուտների և շահերի տարեկան հայտարարագրման ուղեցույց: Տես՝ <https://file-online.cpcarmenia.am/guide/>:
- ¹²⁶ Պաշտոնյաներին մաց 16 օր. ինչ է սպասվում: Տես՝ <https://armlur.am/989089/>:
- ¹²⁷ Պետական ոլորտի հաշվապահական հաշվառման միջազգային ստանդարտներ: Տես՝ <https://www.iasplus.com/en/resources/global-organisations/ipsasb>:
- ¹²⁸ Լուրդիտի բարձրագույն մարմինների միջազգային ստանդարտներ: Տես՝ <http://www.issai.org>:

- 129 ՀՀ Սահմանադրություն: Տես՝ <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=5805>:
- 130 Նույն տեղում:
- 131 «Ներքին առևտրի մասին» ՀՀ օրենք: Տես՝ <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=4072>:
- 132 Համաշխարհային բանկ, Հաշվապահական հաշվառում և առևտրի, Հայաստան, 2008, Վաշինգտոն: Տես՝ <http://documents.worldbank.org/curated/en/594011468185928282/pdf/62544-ARMENIAN-PUBLIC-ARMENI-2.pdf>:
- 133 Տեղական ինքնակառավարման եվրոպական խարտիայի Տեղական իշխանությանը մասնակցելու մասին լրացուցիչ արձանագրություն (CETS No. 207): Տես՝ <https://www.coe.int/en/web/conventions/fu-l-list/-/conventions/treaty/207>:
- 134 Դանիայի փախստականների խորհրդի բողոքների մեխանիզմի ձեռնարկ 2008: Տես՝ <https://www.alnap.org/help-library/complaints-mechanism-handbook>:
- 135 Վուդ Ա., «Հասարակական կազմակերպությունների ակնարկ. Համայնքային բողոքների մեխանիզմներ», Վորլդ Վիժն, 2011: Տես՝ <https://www.alnap.org/help-library/overview-of-ngo-community-complaints-mechanisms-global-accountability-discussion-series>:
- 136 Թրանսփարենսի Ինթերնեշնլ, «Լավ փորձը համայնքների բողոքների մեխանիզմներում», 2013: Տես՝ https://www.transparency.org/files/content/corruptionqas/Complaint_mechanisms.pdf:
- 137 «Հաճախորդների բողոքներ. Ուղեցույց տեղական ինքնակառավարման մարմինների համար», Իռլանդիայի Հանրապետության շրջակա միջավայրի, շառանգության և տեղական ինքնակառավարման վարչություն, 2005: Տես՝ <http://www.housing.gov.ie/sites/default/files/migrated-files/en/Publications/LocalGovernment/Administration/FileDownload%2C2046%2Cen.pdf>:
- 138 Թրանսփարենսի Ինթերնեշնլ, «Տեղական մակարդակում բողոքարկման մեխանիզմները զարգացող երկրներում», 2014 թ. հոկտեմբերի 17: Տես՝ <https://www.transparency.org/files/content/corruptionqas/2014-17.pdf>:
- 139 «Հաճախորդների բողոքներ. Ուղեցույց տեղական ինքնակառավարման մարմինների համար», Իռլանդիայի Հանրապետության շրջակա միջավայրի, շառանգության և տեղական ինքնակառավարման վարչություն, 2005: Տես՝ <http://www.housing.gov.ie/sites/default/files/migrated-files/en/Publications/LocalGovernment/Administration/FileDownload%2C2046%2Cen.pdf>:
- 140 Թրանսփարենսի Ինթերնեշնլ, «Բողոքարկման մեխանիզմները. լավագույն փորձի ուղեցույց զարգացող երկրներում», 2016: Տես՝ https://consultations.worldbank.org/Data/hub/files/ti_document_guide_complaint_nisms_final.pdf:
- 141 «Ինչպե՞ս բողոքե՞ք», Տեղական ինքնակառավարման մարմինների և սոցիալական խնամքի պաշտպանի պաշտոնական կայք: Տես՝ <http://www.lgo.org.uk/make-a-complaint>:
- 142 «Բողոք ներկայացնելու լավագույն խորհուրդները», Տեղական ինքնակառավարման մարմինների և սոցիալական խնամքի պաշտպանի պաշտոնական կայք: Տես՝ <http://www.lgo.org.uk/make-a-complaint/top-tips-for-making-a-complaint>:
- 143 Տեղական ինքնակառավարման եվրոպական խարտիայի Տեղական իշխանությանը մասնակցելու մասին լրացուցիչ արձանագրություն (CETS No. 207): Տես՝ <https://www.coe.int/en/web/conventions/fu-l-list/-/conventions/treaty/207>:
- 144 Եվրոպայի խորհրդի «Քաղաքացիական մասնակցությունը քաղաքական որոշումների կայացմանը» ուղեցույց: Տես՝ <https://rm.coe.int/16807626c>:
- 145 Թափանցիկության և բաց կառավարման վերաբերյալ Եվրոպայի խորհրդի կոնգրեսի բանաձևը և առաջարկությունը: Տես՝ <https://rm.coe.int/16808d341c>:
- 146 ՏՀԶԿ, «Տնտեսական համագործակցության և զարգացման կազմակերպության բաց և ներառական քաղաքականության ձևավորման ուղեցույցի սկզբունքները»: Տես՝ <http://www.oecd.org/gov/46560128.pdf>:
- 147 ՏՀԶԿ, «Նետրոնացում քաղաքացիների վրա. Իսրայիլի մասնակցություն առավել արդյունավետ քաղաքականության և ծառայությունների համար»: Տես՝ <http://dx.doi.org/10.1787/9789264048874-en>:
- 148 ՏՀԶԿ, «Պետական ոլորտում նորարարության դիտարկում»: Տես՝ <https://www.oecd.org/governance/observatory-public-sector-innovation/blog/page/findingtherighttools.htm>:
- 149 Բաց կառավարական ուղեցույց: Բաց կառավարման գործընկերություն, 2015: Տես՝ <https://www.opengovpartnership.org/resources/open-government-guide>:
- 150 Բաց կառավարական գործընկերությունների գործիքակազմ: Բաց կառավարման գործընկերություն, 2016: Տես՝ <https://www.opengovpartnership.org/resources/ogp-toolbox>:
- 151 Հասարակական հատվածի նորարարությունների ցանց, Ավստրալիայի կառավարություն: Տես՝ <https://innovation.govspace.gov.au>:
- 152 Բաց քաղաքականության ձևավորման գործիքակազմ, Միացյալ Թագավորության կառավարության կաբինետի գրասենյակ, 2017: Տես՝ <https://www.gov.uk/guidance/open-policy-making-toolkit>:
- 153 Բաց կառավարման գործընկերություն-Հայաստան: Տես՝ <http://ogp.am/hy/>:
- 154 «Տեղական ինքնակառավարման մասին» օրենքի 11-րդ հոդված: Տես՝ <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=5665&lang=arm>:
- 155 «ԶԻԿ չափիչ: Արևելյան գործընկերության երկրներում քաղաքացիական հասարակության միջավայրի գնահատում», Հայաստան, Երևան, 2019: Տես՝ <https://transparency.am/files/publications/1573821063-0-588028.pdf?v=4>:
- 156 Նույն տեղում:
- 157 ՀՀ Արդարադատության նախարարություն: Տես՝ <http://www.moj.am/en/page/improvements>:
- 158 Տեղական ինքնակառավարման եվրոպական խարտիայի Տեղական իշխանությանը մասնակցելու մասին լրացուցիչ արձանագրություն (CETS No. 207): Տես՝ <https://www.coe.int/en/web/conventions/fu-l-list/-/conventions/treaty/207>:
- 159 Եվրոպայի խորհրդի Չեղդերային բյուջետավորման մասին բանաձև: Տես՝ <https://rm.coe.int/1680718ce9>:

- 160 Հեյմանս Զ., «Պետական ծախսերի կառավարման մեջ մասնակցության ամրապնդում. Գլխավոր առաջարկներ շահագրգիռ կողմերի համար», Տնտեսական համագործակցության և զարգացման կազմակերպություն, 2002: Տես՝ http://www.oecd-ilibrary.org/development/strengthening-participation-in-public-expenditure-management_640564834060:
- 161 Համաշխարհային բանկ «Մասնակցային բյուջետավորում», Բասարական հատվածի կառավարման և հաշվետվողականության շարք, 2007, Վաշինգտոն: Տես՝ <http://siteresources.worldbank.org/PSGLP/Resources/ParticipatoryBudgeting.pdf>
- 162 «72 Հաճախակի տրվող հարցեր Մասնակցային բյուջետավորման մասին», Քաղաքային կառավարման գործիքակազմի շարք, ՄԱԿ-ի Հաբիթաթ, 2004: Տես՝ <https://unhabitat.org/books/72-frequently-asked-questions-about-participatory-budgeting/>:
- 163 Մասնակցային բյուջետավորման գործիքակազմ և ուղեցույց, Մասնակցային բյուջետավորման ցանց: Տես՝ <https://pbnetwork.org.uk/participatory-budgeting-tools-and-how-to-guides/>
- 164 Միջազգային բյուջետային գործընկերության Ենթազգային բաց բյուջեների հարցաշար: Տես՝ https://www.internationalbudget.org/wp-content/uploads/SN-OBS_Questionnaire_final020514vrquestions_em.pdf:
- 165 Հանրային մասնակցության սկզբունքները հարկաբյուջետային քաղաքականության մեջ, Ֆիսկալ թափանցիկության գլոբալ նախաձեռնություն, 2016: Տես՝ http://www.fiscaltransparency.net/pp_principles/:
- 166 «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենք: Տես՝ <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=5665>:
- 167 Ա. Վալդիրիդա, Լ Ալեքսանդրյան, «Տեղական ղեկավարության ամրապնդում Հայաստանում. քաղաքացիների մասնակցության ուղեցույց», Եվրոպայի խորհուրդ, 2015: Տես՝ <https://rm.coe.int/16806cb757>:
- 168 Գյուրմուրու Երիտասարդական քաղաքացիական կենտրոնի ֆեյսբուքյան էջ: Տես՝ https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=1149963188419934&id=882096598539929:
- 169 «Ակտիվ քաղաքացի» հարթակ: Տես՝ <https://activecitizen.yerevan.am/>:
- 170 Տեղական ինքնակառավարման եվրոպական խարտիայի Տեղական իշխանությանը մասնակցելու մասին լրացուցիչ արձանագրություն (CETS No. 207): Տես՝ <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/207>:
- 171 Ռոբրիգո Ղ., Անդրես Ամո Պ., «Հանրային խորհրդակցությունների մասին հիմնարար փաստաթուղթ», Տնտեսական համագործակցության և զարգացման կազմակերպություն, 2006: Տես՝ <https://www.oecd.org/mena/governance/36785341.pdf>:
- 172 Եվրոպայի խորհրդի «Քաղաքացիական մասնակցությունը քաղաքական որոշումների կայացմանը» ուղեցույց: Տես՝ <https://rm.coe.int/16807626cf>:
- 173 Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի հանձնարարականը տեղական հանրային կյանքում քաղաքացիների մասնակցության մասին: Տես՝ <http://rm.coe.int/16807954c3>:
- 174 ՏՀԶԿ առաջարկությունը Բաց կառավարման խորհրդի վերաբերյալ: Տես՝ <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0438>:
- 175 ԵԱՀԿ Ժողովրդավարական ինստիտուտների և մարդու իրավունքների գրասենյակ, Օրենսդրական գործընթացի գնահատումը Հայաստանի Հանրապետությունում, 2014 թ. հոկտեմբերի 30, Վարշավա: Տես՝ <http://www.osce.org/odihr/126128>:
- 176 Նույն տեղում, էջ 9:
- 177 Նույն տեղում:
- 178 «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենք: Տես՝ <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docID=73271>:
- 179 ՀՀ Կառավարության 2018 թվականի հոկտեմբերի 10-ի N 1146-Ն որոշումը «հանրային ընտրությունների կազմակերպման և անցկացման կարգը սահմանելու և ՀՀ Կառավարության 2010 թվականի մարտի 25-ի N 296-Ն որոշումն ուժը կորցրած ճանաչելու մասին»: Տես՝ <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=126002>:
- 180 ՀՀ Կառավարության 2018 թվականի հոկտեմբերի 10-ի N 1146-Ն որոշման հավելված: Տես՝ <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=126002>:
- 181 «ԶԻԿ չափիչ: Արևելյան գործընկերության երկրներում քաղաքացիական հասարակության միջավայրի գնահատում», Հայաստան, Երևան, 2019: Տես՝ <https://transparency.am/files/publications/1573821063-0-588028.pdf?v=4>:
- 182 Ծրագրի իրականացման աջակցել է Եվրոպայի խորհրդի Տեղական և տարածքային իշխանությունների կոնգրեսը որպես «Տեղական ինքնակառավարման ինստիտուցիոնալ հիմքերի ամրապնդում» ծրագրի բաղադրիչ մաս, Եվրոպայի խորհրդի/Եվրոպական միության Արևելյան գործընկերության երկրներում լավ կառավարման (2015-2017) ծրագրի շրջանակներում:
- 183 «ԶԻԿ չափիչ: Արևելյան գործընկերության երկրներում քաղաքացիական հասարակության միջավայրի գնահատում», Հայաստան, Երևան, 2019: Տես՝ <https://transparency.am/files/publications/1573821063-0-588028.pdf?v=4>:
- 184 Տեղական ինքնակառավարման եվրոպական խարտիայի Տեղական իշխանությանը մասնակցելու մասին լրացուցիչ արձանագրություն (CETS No. 207): Տես՝ <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/207>:
- 185 ՏՀԶԿ, «Էլեկտրոնային ժողովրդավարության խոստումը և խնդիրները» ձեռնարկ, 2003: Տես՝ <http://www.oecd.org/gov/digital-government/35176328.pdf>:
- 186 Digital 2020, Համաշխարհային վիճակագրական տարեգիրք, Հայաստան: Տես՝ <https://datareportal.com/reports/digital-2020-armenia>:
- 187 Նույն տեղում:
- 188 ՀՀ Սահմանադրություն: Տես՝ <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=5805>:
- 189 Քաղաքացիների մասնակցության գործիքակազմ, Եվրոպայի խորհրդի տեղական և տարածաշրջանային իշխանությունների գլխավոր քարտուղար Անդրեաս Կիֆերի նախաբանը: Տես՝ <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806cf43c>
- 190 Նույն տեղում: